لەمەڕ مانگرتن.. ڤلادیمێر ئلیچ لێنین.. وەرگێڕان: هیوا ئەمانی

لە هەنگاوی یەکەم دا دەبێ ڕوونکردنەوەیەک بۆ ڕوودان و پەرەسەندنی مانگرتنەکان بدۆزینەوە. هەرکەسێک کە مانگرتنێکی وەبیر بێتەوە کە ئەزمونی کەسیی خۆی، ڕاپۆرتی کەسانی تر و یان ڕۆژنامەکان بێت، لەپڕ سەرنجی بۆ ئەوە ڕادەکێشرێت کە مانگرتنەکان لەو شوێنانەدا ڕوودەدەن و پەرەدەستێنن کە کارخانەی گەورەی لێ دروست کراون و لە ڕووی ڕێژەیەوە ڕوو لە زیاد بوونن. زۆر بە کەمی دەتوانین کارخانەیەکی گەورە -سەدان و بگرە هەزاران کرێکاری هەبێ- بدۆزینەوە کە مانگرتنێکی بە خۆوە نەدیبێ. ئەو کاتەی کە لە ڕووسیا تەنیا چەندانە کارخانەی گەورە بوونیان هەبوو، ژمارەی مانگرتنەکانیش کەم بوو؛ بەڵام کاتێک کارخانە گەورەکان –چ لە ناوچە پیشەسازییە کۆنەکان، چ لە شارەکان و دێهاتە تازە بنیاتنراوەکان– بە خێرایی گەشەیان کرد، ژمارەی مانگرتنەکانیش ڕوو لە زیاد بوون چوون. بەڵام بۆچی مانگرتن هەمیشە لەو کارخانانەدا ڕوودەدا کە بەرهەمی زۆریان هەیە؟ هۆکارەکەی ئەوەیە کە سەرمایەداری دەبێ بە ناچاری ببێ بە خەباتی کرێکاران بە دژی خاوەنکارەکانیان و کاتێک بەرهەمهێنان بە شێوەیەکی یەکجار زۆرە، ئەو خەباتە خۆی لە مانگرتن دا دەنوێنێ.

یارمەتیم بدەن کە ئەوە شی بکەمەوە

کاپیتالیزم، ئەو پێکهاتە کۆمەڵایەتییەیە کە تیایدا زەوی، کارخانەکان، ئامێرەکان و هەتا دوای… لە ژێر ڕکێفی کۆمەڵێک خاوەن زەوی و سەرمایەداردان کە ژمارەیان هێندەی ژمارەی پەنجەکانی دەستە، ئەمە لە کاتێک دایە کە کۆمەڵەی بەرینی خەڵک خاوەنی هیچ شتێك نین یان خاوەنی شتێکی زۆر بچوکن، هەر بۆیە پێ ملە کە خۆی وەکوو کرێکارێک بە کرێ بدا. خاوەن زەوی و سەرمایەدارەکان، کرێکاران بە کرێ دەگرن و وایان لێدەکەن کە فڵانە شتومەک بۆ مەبەستی فرۆش لە بازاردا بەرهەم بهێنن. وەهەروەها، خاوەنکار تەنها هەر ئەوەندە حەقدەست بە کرێکار دەدات کە بەشی ژیانی نەمرنەژی خۆی و بنەماڵەکەی بێ، لەولاوە ئەوەی لە کرێی کاری کرێکار دەمێنێتەوە وەک قازانج دەچێتە گیرفانی خاوەنکارەوە. هەر بۆیە لە ئابووری سەرمایەداری دا کۆمەڵەی بەرینی خەڵک، کرێکاری بەکرێگیراون

و بۆ خۆیان کار ناکەن بەڵکو لە بەرامبەر حەقدەستێک دا کار بۆ خاوەنکار دەکەن. دەکرێ تێبگەین کە هەوڵی هەمیشەی خاوەنکار لە پێناو کەم کردنەوەی کرێی کاری کرێکارانە؛ هەرچی کەمتر کرێی کار بدەن، بەو ڕاد□ی□ قازانجی خۆیان زیاتر و زیاتر دەبێ. لەملاوە هەوڵی کرێکار بۆ ئەوەیە کە کرێیەکی زیاتر وەربگرێ تاکوو بتوانێ بۆ بنەماڵەکەی خۆراکێک بە ڕادەیەکی پێویست و باش وەدەست بێنێ، لە ماڵی باش دا بژین و هەروەک خەڵکی تر جل و بەرگی جوان لەبەر بکەن، نەک وەکوو سواڵکەر بژین.

هەر بۆیە خەباتێکی بەردەوام لە نێوان کرێکار و خاوەنکار لەسەر کرێی کار لە ئارادایە؛ خاوەنکار ئازادە کە کام کرێکارە کە پێ باشە بە کرێی بگرێ، هەر بۆیە دەچێتە سۆراغی هەرزانترینیان. وە هەروەها کرێکاریش ئازادە کە خۆی بە خاوەنکارێک کە خۆی پێ باشە بە کرێ بدا، هەر بۆیە دەچێتە سۆراغی خاوەنکارێک کە زۆرترین کرێی کار دەدا. بە بێ لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە کرێکار لە شار کار دەکا یان لە دێهات، خۆی بە خاوەنی زەوی، جوتیاری دەوڵەمەند و یان خاوەن کارخانە بە کرێ دەدا، ئەولای مامەڵەکەی خاوەنکارە، و هەر لەگەڵ ئەویشدایە کە لەسەر کرێی کار شەڕ دەکا.

بەڵام ئایا بەڕاستی بۆ کرێکارێک وەک تاک توانای بەرەوپێش بردنی ئەو خەباتە مەیسەرە؟ ژمارەی کرێکارەکان ڕوو لە زیاد بوونە: جوتیارەکان ماڵ و حاڵیان وێران دەبێ و لە دێهاتەکانەوە هەڵدێن بۆ شارەکان و کارخانەکان. خاوەن زەوی و کارخانەدارەکان خەریکی بەکار هێنانی ئامێرگەلێکن کە کار لە کرێکار دەدزێ. لە شارەکاندا بێکاری ڕوو لە زیادبوونە و لە لادێکانیش ژمارەی سواڵکەرەکان بەرەو زیاد بوون دەچێ. خەبات لە دژی خاوەنکار بۆ کرێکار وەک تاک وردە وردە خەریکە ئەستەم دەبێ. کرێکارێک کە داوای حەقدەستێکی مامناوەند لە خاوەن کار دەکا یان بە حەقدەستی هەرزان ڕازی نا بێ، ڕووب□□□ووی ئەو جوابەی خاوەنکار دەبێتەوە: “بڕۆ دەرەوە! خەڵکانێکی زۆری برسی لە دەرەوە چاوەڕێن و گەلێک کەیف خۆش دەبن کە بە حەقدەستێکی کەمتر کار بکەن”.

کاتێک کە هەلومەرجی خەڵک تا ئەو ڕادەیە خراپ دەبێ کە هەمیشە خەڵکانێکی زۆری بێکار لە شار و دێ بوونیان هەبێ، و کاتێک کارخانەدارەکان سامانێکی لە ڕادەبەدەر پێکەوە دەنێن و زەویدارە وردەکان لەلایەن ملیۆنێرەکانەوە سەریان پان دەکرێتەوە، کرێکاری تاک –لە بەرامبەر سەرمایەداردا- بە تەواوی بێ دەسەڵات دەمێنێتەوە. لەو کاتەدایە کە دەرفەت بۆ سەرمایەدار دەخوڵقێ تاکوو کرێکار تێکبشکێنێ، و هەتاکوو مردن –نەک تەنیا لەخۆی بەڵکوو لە ژن

و منداڵەکانیشی– وەکوو کۆیلە کار بکێشێتەوە. بۆ نمونە، ئەگەر چاوێک لەو کارانە بکەین کە تیایدا کرێکار نەیتوانیوە پشتیوانی یاسا بۆ خۆی مسۆگەر بکا و توانایی وەستانەوەی لە بەرامبەر بە سەرمایەداری نەبێ، شایەتی سەعات کارێکی لە ڕادەبەدەرین (تەنانەت ١٧ تا ١٩ سەعات لە ڕۆژ دا)، کاری تاقەت پڕوکێنی منداڵانی ٥ یان ٦ ساڵە، و وەچەیەک لە کرێکارانی هەمیشە برسی دەبینین کە زۆر بە هەواشی لە برسان خۆریکن دەمرن. نمونەکەی کرێکار گەلێکن کە لە ماڵی خۆیاندا کار بۆ سەرمایەدارەکان دەکەن؛ هەموو کرێکارێک دەتوانێ نمونە گەلێکی لەو چەشنە وەبیر خۆی بهێنێتەوە.

ئەو ڕادەیە لە چەوسانەوە کە لە سەرمایەداریدا ڕوودەدا تەنانەت لە سەردەمی کۆیلەداری و دەرەبەگایەتی دا لە هەمبەر کرێکاراندا ڕووی نەداوە. بە تایبەت کە کرێکاران توانای بەرەنگاریان نەبێ، و لە پشتیوانی یاساگەلێک کە ملهوڕیەکانی خاوەنکار بەرتەسک بکاتەوە، بێهرەمەند نەبن. کەواتە بە ئەوەی کە نەگەن بەو ئاستە لە زەلیلی، کرێکاران خەباتێکی بێ هیوا دەست پێدەکەن. و کاتێک بەیان دەردەکەوێ کە بە تەنیایی چەندە بێ دەسەڵات و بێ هێزن و ستەمی سەرمایە، هەڕەشەی لەناو بردنیان لێ دەکا، دەست دەکەن بە ڕاپەڕینی بە کۆمەڵ لە دژی خاوەنکار و مانگرتنە کرێکاریەکان دەست پێدەکا.
لە سەرەتادا کرێکاران نازانن کە بەدوای چیەوەن، وشیار نین لە هەمبەر هۆکارەکەی؛ لە بەرئەوە دەست دەکەن بە شکاندنی ماشێنەکان و تێکدانی کارخانەکان. ئەوان تەنیا دەیانهەوێ کە توڕەیی خۆیان نیشانی کارخانەدار بدەن. هێزی کەمەیان بۆ ڕزگاری لەم هەلومەرجە تاقەت پڕوکێنە تاقی دەکەنەوە، بە بێ ئەوەی کە هێشتاش بزانن بۆچی لەم هەلومەرجە نالەبار و بێ هیوایەدا بەسەر دەبەن و دەبێ هەوڵ بۆچی بدەن. لە هەموو وڵاتەکاندا توڕەیی کرێکار لە سەرەتادا، وەکوو شۆڕشە دوورە پەرێزەکان خۆی نیشان دا، لە ڕووسیا، پۆلیس و خاوەن کارخانەکان ناویان لەنابوو "هەڵچوون". ئەم شۆڕشە دوورەپەرێزانە، لە هەموو وڵاتاندا، لە لایەکەوە دەبوون بە مانگرتنی ئاشتیخوازانە و لە لایەکی ترەوە، دەبوون بە هەوێنی خەباتی هەمەلایەنی چینی کرێکار بۆ ڕزگاری.

مانگرتن (یا خود دەست لە کار کێشانەوە) چ تایبەتمەندیەکی بە خەباتی چینی کرێکار هەیە؟ بۆ وەڵام دانەوە بەم پرسیارە دەبێ وێنایەکی تەواوەتی لە مانگرتن بکێشین. هەر وەک پێشتر بینیمان، کرێی کاری کرێکارێک بە پێی ڕێککەوتنی نێوان کرێکار و خاوەنکار دیاری دەکرێ. بە پێی هەلومەرجێکی وەها، بینیمان کە کرێکاری تاک و

تەنیا بە هێزە، کەواتە تەواوەن سروشتییە کە کرێکاران دەبێ بە شێوەی بە کۆمەڵ بۆ خواستەکانیان خەبات و تێکۆشان بکەن، و ناچارن کە مانگرتن گەلێک بە بەرامبەرکێ لەگەڵ کەمکردنەوەی حەقدەست و بردنە سەرەوەی حەقدەست ڕێکبخەن. ڕاستییەکەی ئەوەی کە لە هەر وڵاتێکی سەرمایەداریدا، مانگرتنە کرێکارییەکان لە ئارادا هەن. لە هەموو شوێنێک، لە هەموو وڵاتانی ئەوروپایی و ئەمریکا، ئەو کاتەی کە کرێکارەکان یەکگرتوو نین، هەست بە بێ هێزی دەکەن؛ و تەنیا کاتێک توانای بەربەرەکانێ لەگەڵ خاوەنکاریان هەیە کە بەکۆمەڵ دەست بە مانگرتن یان هەڕەشەی مانگرتن بکەن.

هەرچەند سەرمایەداری زیاتر و زیاتر گەشە دەکا، و هەرچەند کارخانە گەورەکان خێراتر دروست دەکرێن، و هەرچەند سەرمایەدارە بچوکەکان لە لایەن سەرمایەدارە زەبەلاحەکانەوە لە مەیدان وەدەر دەندرێن، بەو ڕادەیە پێویستی خەباتی بە کۆمەڵ زیاتر و زیاتر هەست پێدەکرێ، چونکوو بێکاری ڕوو لە زیادبوون دەکا، ململانێی سەرمایەدارەکان بۆ بەرهەم هێنانی شتومەک بە هەرزانترین شێوە، زیاتر دەبێ (بۆ ئەم مەبەستە دەیانهەوێ تە ئەو جێگایە کە دەتوانن حەقدەستی کەمتر بە کرێکاران بدەن)، هەڵکشان و داکشانە پیشەسازییەکان زیاتر خۆی نیشان دەدا و قەیرانەکان دژوارتر دەبێنەوە. کاتێک کە پیشەسازی بازاڕی گەرمە، خاوەن کارخانەکان قازانجی گەورە دەکەن، بەڵام لە بیری شەریک کردنی کرێکار دا نین؛ بەڵام کاتێک قەیران دەست پێدەکا، خاوەن کارخانەکان دەیانهەوێ زەرەرەکە لە پێی کرێکارەکاندا بنوسن. لە کۆمەڵگای ئەوروپاییەکاندا پێویستی مانگرتن لە کۆمەڵگای سەرمایەداریدا تا ڕادەیەک بۆ هەمووان ناسراوە کە یاسای ئەم وڵاتانە ناتوانن مانگرتن قەدەغە بکەن. تەنیا لە ڕووسیایە کە یاساگەلی دڕندە بە دژی مانگرتن جێبەجێ دەکرێ.
بەهەرحاڵ، مانگرتنەکان -کە لە ناوەڕۆکی کۆمەڵگای سەرمایەدارییەوە هەڵدەقوڵێن- نیشانەی دەستپێکی خەباتی چینی کرێکارن بە دژی ئەو سیستەمە کۆمەڵایەتییە. کاتێک سەرمایەداری لەگەڵ کرێکارێکی تەنیا کە خاوەنی هیچ شتێک نیە ڕووبەڕوو دەبێ، هەلومەرج باس لە کۆیلایەتی بە ئەملا و ئەولای کرێکار دەکا. بەڵام کاتێک هەر ئەو کرێکارە فەقیرانە یەکگرتوو دەبن، هەلومەرجەکە دەگۆڕێ. هیچ سەروەتێ لە دنیا دا بەکەڵکی سەرمایەدار نایەت مەگەر ئەوەی کە بتوانێ کرێکارانێک پەیدا بکا کە ئامادە بن هێزی کاری خۆیان لەسەر ئامراز و شتومەکێک کە هی سەرمایەدارە بخەنە گەڕ بۆ ئەوەی سەروەتی تازە بەرهەم بهێنن. تا ئەوکاتەی کە کرێکاران ناچارن بە شێوەی تاک لەگەڵ سەرمایەدارەکان مامەڵە بکەن، کۆیلەی ڕاستەقینە دەمێننەوە

ک ناچارن ب و دست هنانی پارویک نان بردوام سوود ب کسانیتر بگین. و دب تا کتایی دنیا خزمتکاری بکرگیراوی زمانبستراوبن. بام کاتک ک کرکاران داواکاریکانی خیان ب شوی کم داوا دکن و ئامادن نین دستبردار بن، کیل بوونیان کتایی د، دبنو ب مرق؛ داوای ئو دکن ک نابن زحمتیان تنیا ل خزمت چند مفتخرک دا ب، بکو دب ئو کسانی ک زحمت دکشنیش وا لبکا ک وکوو مرقی استقین بژین. کرکاران داوای ئو دکن ک ئوانیش ببن ب ئاغا. داوای ئو دکن ک ژیانیان نابن بو جر ب ک سرمایدارکان و خاون زویکان دیانو، بکوو دب بو جر ب ک خیان دیانهو. هربی سرمایدارکان همیش ل مانگرتن دترسن، چونکوو زا بوونیان دخات ژر پرسیارو.
ل سرودکی کرکاری ئامانی دا، ک سبارت ب چینی کرکار هاتوو ک: "هموو چرخکان ل خولانو دوستن، گر بازوی بهزتان بیهو". ل دنیای استقینشدا هر بو جری: کارخانکان، زوی زویدارکان، ماشنکان، هی ئاسنینکان و هتد، وکوو چرخی ماشنکی گور دن هژمار – ماشنک ک ماد ل کانکان دردهن، برهمیان ل ودست دن، کوپکیان دکا و دیانگینت شونی مبست. تواوی ئم ماشن للاین کرکارو جوی پ دکر. کرکار ک زوی دکا، کانزا دردهن، و ل ناو کارخانکان دا خریکی برهم هنان، ما و کارگا و هی ئاسن دروست دکا. کاتک ک کرکاران خ ل کارکردن دپارزن مترسی وستانی تواوی ماشنکان ل ئارادای. هر مانگرتنک ئو وبیر سرمایدار دهنتو ک کرکارکان ئاغای استقینن نوک ئوان. کرکار گلک ک هر جار برزتر ل جاری پشوو داوای مافکانیان دکن. هر مانگرتنک ک وودا ئو ب گوی کرکاران هدن ک ل هلومرجیان دسارد نبنو، و ئوان ب تنیا نین. سیرکن ک مانگرتن چ کاریگریکی گوری لسر خودی مانگرتووان و هروها لسر کرکارانی کارخانکانی دوروبر و یان کرکارانی هر ئو کارخانی ک ل بشکانیتردا کار دکن هی.

ل کاتی ئاسایی و ئاشتی دا کرکار ب ب بب خریکی کار، لگ خاونکار مشتوم ناکا، سبارت ب هلومرجی خشی هیچ قسیک ناکا. بام ل کاتی مانگرتندا ماف و داواکاریکانی ب دنگکی برز هاوار دکا، تواوی ستمکانی سرمایدارکان وبیر سرمایدارکان دهنتو، هرشتک ک مافی ب ئم لاو

ئەولای ئەوە داوای دەکا، و ئیتر تەنیا بیر لە خۆی و حەقدەستەکەی ناکاتەوە بەڵکو بیر لە هەموو هاوکار و هاوچارەنووسەکانی دەکاتەوە کە هاودەنگ لەگەڵ ئەو دەستیان لە کار کێشاوەتەوە و بە بێ ترس باسی بێبەشی دەکەن و بە بەرەو پێش بردنی ئامانجی کرێکاران ڕاپەڕیون. هەر مانگرتنێک، کۆمەڵێک بێبەشی زۆر بە کرێکارانی بەدوایەوە، بێبەشی و بەدەرەتانییەک کە تەنیا دەکرێ لەگەڵ شەڕ و بەدبەختییەکانی شەڕدا بەراورد بکرێ: بنەماڵەیەکی برسی، بێ داهات، دەستگیرکردن و زۆربەی کات دەرکردن لە شار و زێدی خۆی. لەگەڵ تەواوی ئەو ئازار و ناخۆشیانە، کرێکاران، بە چاوی سووکەوە سەیری ئەو کەسانە دەکەن کە سەفی مانگرتوان بەجێ دەهێڵن و دەچن لەگەڵ خاوەنکار ڕێکدەکەون. لەگەڵ تەواوی ئەو ئازار و ناخۆشیانەی کە بەدوای مانگرتنەوەیە، کرێکارانی کارخانەکانی دەوروبەر، هێزێکی تازە دەگرن کە دەبینن هاوکارەکانیان ئاوا ئازایانە داوای مافەکانیان دەکەن.

یەکێک لە مامۆستایانی گەورەی سۆسیالیزم، ئەنگڵس، سەبارەت بە مانگرتنی کرێکارانی ئینگلیس ئاوا دەڵێ: “خەڵکانێک کە ئەوەندەیان سەبر هەیە تاکوو پشتی بۆرژوایەکی تاک لە زەوی بدەن، توانایی ئەوەشیان هەیە کە پشتی هەموو بۆرژوازی لە زەوی بدەن و تێکیان بشکێنن”. بە شێوەیەکی گشتی مانگرتن لە یەک کارخانە بەسە بۆ ئەوەی مانگرتن بۆ باقی کارخانەکانی تریش بگوازرێتەوە. بەڕاستی کە مانگرتن دەتوانێ کاریگەرییەکی ئەخلاقی زۆر بێهاوتا و دەگمەنی هەبێ، دەتوانێ کاریگەری زۆر گەورەی لەسەر وورەی باقی کرێکارەکانیتر هەبێ کاتێک ئەوان دەبینن کە هاوڕێ و هاوکارەکانیان چۆن ئەگەر بۆ ماوەیەکی کەمیش بێ کۆتایان بە کۆیلایەتی خۆیان هێناوە و بە دژی سەرمایەداران ڕاپەڕیون.

هەر جار کە کرێکاران مان دەگرن، زۆر بەهێز ئەندێشەی سۆسیالیزم دەچێتە مێشکی کرێکارانەوە؛ ئەندێشەی خەباتی تەواوی چینی کرێکار بۆ ڕزگاری لە ستەمی سەرمایە. زۆر پێشهاتووە کە تا پێش لە مانگرتنێکی گەورە، کرێکارانی کارخانەیەکی دیاری کراو، یان لقێکی تایبەتی پیشەسازی، و یان شارێکی دیاریکراو، هیچ شتێکیان لەسەر سۆسیالیزم بیستبێ یان بیریان لێکردبێتەوە. بەڵام دوای مانگرتن، کۆمەڵە و ئەنجومەنی خوێندنەوە لە نێویاندا پێکهاتوە و ژومارەی کرێکارانی سۆسیالیست زۆرتر و زۆرتر بووە. مانگرتن ئەوە فێری کرێکاران دەکا کە پێی بەوە بەرن کە هێزی سەرمایەدار و کرێکاران لە کوێوە دێ؛ فێریان دەکا کە تەنیا بیر لە خاوەنکار و یان هاوکارەکانی خۆیان نەکەنەوە، بەڵکو بیر لە هەموو خاوەنکارەکان و

تەواوی چینی سەرمایەدار و چینی کرێکار بکەنەوە. کاتێک کە کارخانەدارێک لە کۆی ڕەنج و ماندووبوونی چەندین نەوە لە کرێکاران، میلیۆنها سەرمایەی بەدەست هێناوە، بەڵام خۆی لە زیاد کردنێکی کەمی حەقدەستی کرێکاران دەبوێری و تەنانەت لە هەوڵی کەم کردنەوەی ئەو حەقدەستە دایە، و کاتێک کرێکاران لە بەرامبەری دا ڕادەوەستن، و ئەو کارخانەدارە بە هەزاران بنەماڵەی برسی دەردەکاتە سەر جادەکان، بە چینی کرێکار بە تەواوەتی ڕوون دەبێتەوە کە چینی سەرمایەدار -وەکوو گشتێک- دوژمنی چینی کرێکارن، و کرێکاران تەنیا دەتوانن پشت بە خۆیان و هێزی یەکگرتوویان ببەستن. زۆرجار ڕوودەدات کە کارخانەدار -وەک خێرخوازێک- هەموو هەوڵی بە فریودانی کرێکاران دەخاتە گەڕ، و بە بانگهێشتی کرێکاران بۆ سەر سفرە و خوانی جوان هەوڵ بە شاردنەوەی چەوساندنەوەکان بدا. مانگرتن، هەمیشە ئەم فرت و فێڵانەیان بە زووی ئاشکرا دەکا و ئەوە نیشانی کرێکاران دەدا کە "خێرخوازەکەیان" تەنیا گورگێکە لە پێستی مەڕ دا.

هەروەها، مانگرتن چاو و گوێی کرێکاران نەک تەنیا لە هەمبەر ناوەڕۆکی سەرمایەداری بەڵکوو لە هەمبەر ناوەڕۆکی حکومەت و یاساکانیش دەکاتەوە. هەروەک چون کارخانەدارەکان دەیانهەوێ پۆزی خێرخوازی لێبدەن، هەر بەوجۆرە نێردراوانی حکومەت و بەکرێگیراوانیان هەوڵ دەدەن کە کرێکاران دڵنیا کەنەوە کە تەزار و حکومەتی تەزاری، بە پێی ویستی یاسا، وەک یەک چاو لە خاوەنکار و کرێکار دەکا. کرێکاران هیچ شتێک لە یاساکان نازانن، و لەگەڵ مەئمورەکانی دەوڵەت پەیوەندیان نیە، بەتایبەت ئەوانەی کە پۆستی باڵایان لە حکومەت دا هەیە، هەر بۆیە لە زۆربەی کاتەکاندا باوەڕیان پێدەکەن. دواتر مانگرتن ڕوودەدا. داواکاری گشتی، پشکنەری کارخانە، پۆلیس و زۆر جارانیش هێزی سوپا لەبەردەم دەرگای کارخانەدا ڕادەوەستن. کرێکاران بۆیان دەردەکەوێ کە یاساکانیان شکاندووە: خاوەنکارەکان یاسایی ئەو مافەیان هەیە کە لە دەوری یەک کۆببنەوە و لەسەر چۆنیەتی کەم کردنەوەی حەقدەستەکان گفتوگۆ بکەن. بەڵام ئەگەر کرێکارەکان بە لێک تێگەیشتنێکی هاوبەش بگەن، ئەوا دەبن بە تاوانکار! کرێکارەکان لە ماڵە و حاڵیان دەردەکرێن، پۆلیس ئەو دوکانانەی کە کرێکارەکان دەیانتوانی بە قەرز لێوە شتومەک بهێنن دادەخەن و تەنانەت کاتێک هەڵسوکەوتی کرێکارەکان تەواوەن ئاشتیخوازانەیە هەوڵ دەدرێ کە سەربازەکان لە دژی کرێکاران هان بدەن. تەنانەت فەرمان بە سەربازەکان دەکرێ کە تەقە لە کرێکارەکان بکەن و هەر ئەو کاتەی لە پشتەوە تەقە لە

کرێکارە هەڵهاتوەکان، کرێکارە بێ چەکەکان دەکەن، خودی تێزار ئەوپەڕی سپاس و پیزانینی هەیە بۆ هێزە چەکدارەکان (هەر بەو شێوەیە تێزار سپاسی هێزە چەکدارەکانی کرد کە لە ساڵی ١٨٩٥ کرێکارانی مانگرتووی یاروسلاولیان دایە بەر دەست ڕێژی گوللە و کوشتیانن) وردە وردە بۆ کرێکاران ڕوون دەبێتەوە کە دەوڵەتی تێزار خراپترین دوژمنیانە. چونکوو پشتیوانی لە سەرمایەدارەکان دەکا و دەست و قاچی کرێکاران دەبەستێتەوە. کرێکاران وردە وردە هەست بەوە دەکەن کە یاساکان تەنیا لە خزمەت بە مافەکانی سەرمایەدارەکانن کە نووسراون، و مەئمورینی حکومەت تەنیا و تەنیا پارێزەری ئەو مافانەن، کە دەمی چینی کرێکار بگرن و نەهێڵن کە دواکاریەکانی وەزمان بهێنێ؛ چینی کرێکار دەبێ بۆ خۆی مافی مانگرتن، مافی چاپ و بڵاو کردنەوەی رۆژنامەی کرێکاری، مافی بەشداری کردن لە کۆڕبەندی نەتەوەیی کە تیایدا یاساکان دەنووسرێ و چاوەدیری پەیڕەوکردنی یاساکان دەکا، بەدەست بێنێ. حکومەت زۆر باش دەزانێ کە مانگرتن چاو و گوێی کرێکاران دەکاتەوە؛ هەر بەو هۆیەشە کە ئاوا لە مانگرتن دەترسێ و دەست بۆ هەمووشتێک دەبا بۆ ئەوەی بەری پێ بگرێ. بێ هۆ نیە کە جارێکیان وەزیری ناوخۆی پرۆس -کە ناوبانگی تایبەتی هەبوو لە بەدواداچوون و گرتنی سۆسیالیستەکان و کرێکارانی وشیار- لە بەرامبەر بە نوێنەرانی خەڵک دا وتی: “لە پشت هەر مانگرتنێکەوە، دێوزمەی شۆڕش و ڕاپەڕین لە بۆسەدایە”.

هەر مانگرتنێک ئەم تێگەیشتنە لە کرێکاران دا بەهێز و گەشە پێدەدا کە حکومەت، دوژمنیانە و چینی کرێکار دەبێ بۆ خۆی بۆ خەبات بە دژی حکومەت و مافە ڕەواکانی جەماوەر ئامادە بکا. هەر بۆیە، مانگرتن ئەوە فێری کرێکاران دەکا کە یەکگرتوو بن؛ ئەوە نیشان دەدا کە تەنیا کاتێک دەتوانن بە دژی سەرمایەدارەکان شەڕ بکەن کە یەکگرتوو بن؛ فێریان دەکا کە بیر لە بەرخۆدان و خەباتی چینی کرێکار بکەنەوە بە دژی چینی سەرمایەدار و بە دژی حکومەتی داپڵۆسێنەری پۆلیسی. هەر بەو هۆکارەیە کە سۆسیالیستەکان مانگرتن بە “قوتابخانەی خەبات” ناودێر دەکەن. قوتابخانەیەک کە تیایدا کرێکاران فێری ئەوە دەبن کە چۆن بۆ ئازادی هەموو جەماوەر، هەموو کەمپی کار لە دیلیەتی کاربەدەستانی حکومەتی و لە دیلیەتی سەرمایە، لەگەڵ دوژمنانیان شەڕ بکەن. بەڵام “قوتابخانەی خەبات” خودی خەبات نیە. کاتێک کە مانگرتن لە ناو کرێکاران دا بەربڵاو دەبێ، هەندێک لە کرێکاران (لەوانە هەندێک لە سۆسیالیستەکان) شک لەوە دەکەن کە چینی کرێکار تەنیا دەتوانێ خۆی لە مانگرتنەکان، سندوقی مانگرتن، و یان کۆمەڵەی مانگرتن بەرتەسک بکاتەوە. کە

تەنیا لە ڕێگای مانگرتنەوە چینی کرێکار بتوانێ هەلومەرجی ژیانی بەشێوەیەکی بەرچاو باش بکا و ئازادییەکانی وەدەست بێنێ. کاتێک کە کرێکاران دەبینن چ هێزێکی گەورە لە مانگرتنی چینی کرێکاری یەکگرتوو و مانگرتنە بچوکەکان دا بوونی هەیە، هەندێک وەها بیر دەکەنەوە کە چینی کرێکار ئەگەر مانگرتنێکی سەرتاسەری لە هەموو وڵات دا بەڕێوە بەرێ دەتوانێ هەرشتێک کە لە سەرمایەدارن و لە دەوڵەتی داوا دەکا وەدەستی بێنێ. ئەم بیروڕایە لە وڵاتانی تریشدا سەردەمانێک کە بزوتنەوەی چینی کرێکار لە هەنگاوەکانی سەرەتایی خۆی دابوو و کرێکاران هێشتا زۆر بێ ئەزموون بوون بوونی هەبوو. ئەم بیروڕایە هەڵەیەکی کوشندەیە. مانگرتن یەکێک لەو ڕێگایانەیە کە کرێکاران لە ڕێگای ڕزگاری خۆیاندا کەڵکی لێوەردەگرن. بەڵام تاکە ڕێگا نیە و ئەگەر کرێکاران بیر لە باقی ڕێگاکانی تر خەبات نەکەنەوە، ئەوا گەشە و سەرکەوتنەکانی چینی کرێکار خاو دەکەنەوە. ئەوە ڕاستە ئەگەر مانگرتنەکان بیانهەوێ سەرکەوتوو بن بوونی سندوقی مانگرتن بە پشتیوانی دارای کرێکارە مانگرتووەکان لە کۆی پرۆسەی مانگرتندا پێویستیەکی حاشا هەڵنەگرە. ئەم جۆرە سندوقە کرێکاریانە لە هەموو وڵاتانیتریش دا بوونی هەیە؛ بەڵام لێرە لە ڕووسیا، ئەم کارە بەتایبەت هەڵەیە چونکوو پۆلیس شوێن سندوقەکە دەکەوێ و دەیدۆزێتەوە و پارەکان دەبا و کرێکارەکان دەستگیر دەکا. هەڵبەتە کرێکاران دەتوانن ئەو سندوقانە لە پۆلیسەکان بشارنەوە، و سەروشتیە کە ئەم جۆرە سندوقانە زۆر بەنرخن و ئێمە نامانهەوێ کرێکاران ئامۆژگاری بکەین کە بیر لە دامەزراندنی ئەو جۆرە سندوقانە نەکەنەوە. بەڵام نابێ وا بیر بکرێتەوە کە سندوقی مانگرتن تا ئەو کاتەی لە ڕووی یاساییەوە قەدەغەیە دەتوانێ ژمارەیەکی زۆر یارمەتیدەری هەبێ و تا ئەو کاتەی کە ژمارەی یارمەتیدەرەکانی هەندێ کەم بێ ناتوانێ زۆر یارمەتیدەر بێ. هەروەها، تەنانەت لەو وڵاتانەی کە یەکیەتیە کرێکاریەکان بە ڕەسمی بوونیان هەیە و بەڵکی زۆر پارەیان لەبەردەست دایە، چینی کرێکار هێشتا ناتوانێ خەباتی خۆی تەنیا لە مانگرتن دا بەرتەسک بکاتەوە. تەنیا پێویستە کە وچانێکی کاتی لە کاروباری پیشەسازی دا (وەکوو قەیرانێک، هەر ئەو شتەی کە خەریکە لە ڕووسیا نزیک دەبێتەوە) ڕووبدا؛ تاکوو خاوەن کارخانەکان ئەگەر تەنانەت بە دەستی ئەنقەستیش بووبێ مانگرتن شکێ پێ بدەن، چونکوو بە قازانجیانە ئەگەر بۆ ماوەیەک کار نەکرێ و سندوقی مانگرتنی کرێکاران خاڵی ببێ. هەر بۆیە بە هیچ چەشنێک کرێکاران ناتوانن تەنیا خۆیان لە مانگرتن و کۆبوونەوەی مانگرتوان بەرتەسک بکەنەوە. هەروەها مانگرتنەکان تەنیا کاتێک دەتوانن سەرکەوتوو بن کە کرێکاران

بتوانن کاتی شیاو بە مانگرتن هەڵبژێرن، و کاتێک کە دەزانن چۆن داواکارییەکانی خۆیان باس بکەن، و کاتێک کە لەگەڵ سۆسیالیستەکان لە پەیوەندیدان و لەلایەن ئەوانەوە دەتوانن ڕاگەیەندراو و نامیلکەکان وەدەست بهێنن. هەشتا ژمارەی ئەو جۆرە کرێکارانە لە ڕووسیا زۆر زۆر کەمە و دەبێ هەوڵ بۆ زیادکردنی ئەو جۆرە کرێکارانە، بۆ ناساندنی ئامانجی چینی کرێکار بە جەماوەری کرێکار و ئاشنا کردنیان لەگەڵ سۆسیالیزم و خەباتی چینی کرێکار بدرێ. ئەمە ئەرکێکە کە سۆسیالیستەکان و کرێکارانی وشیاردەبێ پێکەوە بیخەنە سەرشانیان و پێکەوە بۆ ئەم مەبەستە حیزبی سۆسیالیستی چینی کرێکار دامەزرێنن. هەروەها، مانگرتنەکان ئەوەی فێری چینی کرێکاری هەموو وڵاتان کردووە کە بۆ مافی کرێکاران و بە شێوەیەکی گشتی مافی میللەت، بە دژی دەوڵەت خەبات بکەن. هەر وەک وتمان تەنیا حیزبێکی سۆسیالیستی چینی کرێکارە کە دەتوانێ ئەم خەباتە بە بەهێزکردن و بڵاوکردنەوەی چەمکگەلی دوورست لە دەوڵەت و ئامانجی چینی کرێکار لە ناو خەڵک دا بە سەرەنجام بگەیەنێ.

لە کاتێکیتردا بە تایبەتی باس لەوە دەکەین کە چۆن مانگرتنەکان لە ڕووسیا ڕێبەری دەکرێن و چۆن کرێکارانی وشیار دەبێ کەڵکیان لێوەربگرن. لێرەدا تەنیا پێویستە ئاماژە بەوە بکەم کە مانگرتنەکان، هەروەک وتمان "قوتابخانەی خەبات"ن و نە خودی خەبات و مانگرتنەکان تەنیا ئامرازێکن بۆ خەبات و تەنیا لایەنێکن لە بزوتنەوەی چینی کرێکار. کرێکاران دەبێ لە مانگرتنە دوورەپەرێزەکان زیاتر بڕۆن و بیر لە خەبات بۆ ڕزگاری تەواوەتی چینی کرێکار و هەموو کەمپی کار بکەنەوە، هەروەک چۆن کرێکارانی هەموو وڵاتەکان -بە کردەوە- وادەکەن.

کاتێک کە هەموو کرێکارانی وشیار دەبنە سۆسیالیست، واتە کاتێک کە بۆ ڕزگاری تێدەکۆشن و مەبەستیان بانگەشە و بردنی سۆسیالیزمە بۆ ناو کرێکاران و هەوڵدەدەن کە کرێکاران فێری هەموو ڕێگاکانی خەبات بە دژی دوژمنانیان بکەن، لە هەموو وڵاتدا یەکگرتوو دەبن، کاتێک کە حیزبی سۆسیالیستی کرێکاری بنیات دەنێن تاکوو خەبات بۆ ڕزگاری هەموو خەڵک لە ژێر ستەمی حکومەتی و ڕزگاری هەموو کرێکاران لە دیلیەتی سەرمایە بەرنە پێش، تەنیا لەو کاتەدایە کە چینی کرێکار دەبێتە بەشێکی دانەبڕاو لەو بزوتنەوە کرێکارییە گەورەیەی کە کرێکارانی هەموو وڵاتەکان تیایدا یەکخراو بوون؛ بزوتنەوەیەک کە هەموو کرێکاران لە ژێر ئالایەک دا یەکگرتوو دەکا کە بە "کرێکارانی هەموو وڵاتەکان یەکبگرن!" نەخشێندراوە.

وەرگێڕان: هیوا ئەمانی

تێزە ئەکادیمییەکان و چەند سەرنجێك. سەدیق سەعید ڕواندزی

گەلێك جار، لە نێوەندی ئەدەبی و ڕۆشنبیری کوردیدا، ڕووبەرووی دەستەواژەی نووسینی ئەکادیمی و نائەکادیمی دەبینەوە و بە بڕوای بەشێکی زۆر لە ئەکادیمییەکانی ئێمە، هەر نووسینێك لە دەرەوەی ئەو بازنە و نێوەندەکانی زانکۆ بنووسرێت، ناشێ وەك نووسینێکی بابەتی و گرنگ، تەماشای بکەین و پشتی پێ ببەستین. ئەم جۆرە هەڵسانگەندنە بۆ گوتار و نووسینی نووسەران، لە دوای گەشەکردن و بەرە و پێشەوەچوونی خوێندنی باڵا لە کوردستان و کردنەوەی چەندین زانکۆ، برەوی سەندوو بووە مۆدێل. بنەماڵەی ڕووناکبیری مەلا کەریمی مودەڕیس و کوڕەکانی، دەرچووی خانەقا و تەکییەی بیارە و تەوێڵەن، کەچی نووسینەکانییان لە بارەی شاعیرە کلاسیکەکانی کورد، ئەوەندە ورد و بابەتی و شڕۆڤەیین، هیچ مامۆستایەکی زانکۆ نەیتوانیوە وەك ئەوان هەڵسەنگاندن بۆ ئەو بەرهەمانە بکات و ئێستاش بە سەدان ئەکادیمی بۆ ڕاڤەکردنی شیعری کلاسیکی، دەگەڕێنەوە سەر بۆچوون و لێکدانەوەکانی ئەوان. ئەوەی لە نووسیندا گرنگە، واتاو مانایە. ئەگەر نووسینێك هەڵگری ئاماژەیەکی واتایی و بابەتی و مەعریفی بوو، ئیدی جۆری بڕوانامە و پێگەی زانست و پیشەیی، زۆر بایەخی نییە. لە نێو ئێمەدا، هێندێك نووسینی ئەکادیمی هەن، ژمارەی پەراوێز و سەرچاوەکانییان لەو پەڕەگرافانە زیاترە کە نووسەر نووسیونی. نازانم نووسەرێك، ئەگەر سەدان پەراوێز و سەدان سەرچاوەی، لە کتێبێکی سەد لاپەڕەییدا بە کار هێنا، ئیدی بۆچوون و تێگەیشتنەکانی ئەو لە کوێدا بوونییان دەبێت و جێگەیان دەبێتەوە؟ زۆرن لەو نووسەرانەی لە دەرەوەی بازنەی ئەکادیمیەوەن، کەچی نووسینەکانییان لە ئاستێکی بەرزی فیکری و مەعریفیدایە. بۆیە نابێ بنەمای نووسینێك بە پێوەری زانکۆیی و ئەکادیمی هەڵبسەنگێندرێت. ئێستا بایەخێکی زۆر بە نامە ئەکادیمییەکان و ئەو تێزانە دەدرێت کە وەك نامەی ماستەرو دکتۆرا لە بارەی بابەتێکەوە دەنووسرێن و ئامادە دەکرێن. ئەم نامانە، هێندەی لە پێناو وەرگرتنی بڕوانامە و بەرزکردنەوەی پێگەی کارگێڕیین لە پێناو دەسکەوتی ماددی زیاتر، بە بڕوای من زۆر کەمیان لە پێناو ساغکردنەوەی مێژوویی و ئەدەبی و

نووسینی داهێنەرانەن. تەنانەت زۆرینەیان لە ڕووی ناوەڕۆکەوە، هیچ جیاوازییەکییان نییە لەگەڵ نووسینی کەسانی دیکەی دەرەوەی بازنە ئەکادیمییەکە. ئەمە وێرای ئەوەی هەندێکییان هەر تەنها ئامادەکردنن نەك نووسین. ئەوەندەی وەك خوێنەرێك تێبینیم کردبێت ئەو نامانەی کە چاپ دەکرێن، لە گەلێك ڕووەوە کەموکورتییان هەیە وەك:_

یەکەم:_ زۆرینەیان جگە لە پەراوێزی بابەتی نووسەرانی دیکە و تێکهەڵکێشکردنی پەڕەگرافی نووسەران لە نامەکەدا، توێژەر خاوەنی هیچ ڕاو سەرنج و ئیزافەیەکی خۆی نییە. بۆ نموونە: نامەیەکم خوێندەوە، تەنها دوو سەدوو هەشتا لاپەڕە بوو، کەچی نووسەرەکەی دوو سەدوو هەژدە سەرچاوەی بەکار هێنابوو، واتا بە نزیکی ئەوەی هەر لاپەڕە و بۆچوونی کەسێکی دیکەی تێدا بوو. من نازانم لە کتێبێکی لەو شێوەیەدا، نووسەر خاوەنی چ جۆرە نووسین و ڕایەکی خۆیەتی، ئەگەر زانستییانەش نەبێت؟

دووەم:_ گەلێك جار، ڕەچاوی هیچ بنەمایەکی ڕێزمانی ناکەن، وشە هەیە بە چەندین ڕێنووسی جیاواز نووسراوە و هەمانە وشەشە. وەك:([illegible]میلەت، تێگەیشتن_ تێ گەیشتن، جێبەجێکردن_ جێ بە جێ کردن) دەیان نموونەی دیکەی لەو شێوەیەش. ئەمە لەکاتێکدا هەندێك لە ئەکادیمییەکانی ئێمە ڕەخنە لە زمانی نووسینی نووسەرانی تر دەگرن و تەنانەت بە نەخوێندەواریشیان دەزانن!

سێیەم:_ لەو نامانەدا، زۆرجار یەك زانیاریی مێژوویی و ئەدەبی، بە دوو شێوەی جیاواز نووسراوە. بۆ نموونە: لە نامەیەکییان شاعیرە تەلیعییەکانی هەولێر (نەوزاد ڕەفعەت، عەباس عەبدوڵا، دڵشاد عەبدوڵا) نووسراوە، کەچی لە یەکێکی دیکەیان (جەلال بەرزنجی، سەباح ڕەنجدەر، ئەنوەر مەسیفی، هاشم سەراج، عەباس عەبدوڵا، دڵشاد عەبدوڵا) نووسراوە. بە پێی زانیارییەکانی من، نەوزاد ڕفعەت لەو گرووپە نەبووە. ئەوەی بەلامەوە جێگەی سەرنج بوو ئەوە بوو، کە هەردوو نامەکە، لە بارەی شیعرەوەن و تێزی ماستەرن. هەردووکیشیان لەلایەن یەك مامۆستاوە سەرپەرشتی کراون، کە ئەکادیمییەکی دیارە و دکتۆرای لە ئەدەبی کوردیدا هەیە. تۆ بڵێی ئەو دکتۆرە بەڕێزە، تێبینی ئەوەی نەکردبێت کە ناکرێت ئەو جیاوازییە لە ناوی شاعیران هەبێت؟ یان ئەوەتانێ نامەکانی نەخوێندێتەوە، یان بە هەڵەی نەزانیوە! کە هەردووکییان لە یەکتری خەوشدارترن.

چوارەم: درێژدادڕیەکی زۆر لەو نامانە، لە ڕووی نووسینەوە دەبینرێت، کە پەیوەندییەکی ئەوتۆیان بەو بابەتەوە نییە کە وەك ناونیشان بۆ تێزەکە دەست نیشان کراوە. بۆ نموونە: کاتێ توێژەرێك باس لە وێنەی پیاو لە شیعری ژنە شاعیرێکی کورد دەکات، دەبێت

زۆرینەی هەرە زۆری تێزەکەی بۆ ئەو بابەتە تەرخان بکات، چونکە ئەمە ناونیشانە سەرەکییەکەیە. بەڵام زۆرجار پێچەوانەی ئەوە دەبینین و تەنها بە چەند لاپەڕەکی کەم باس لە بابەتە سەرەکییەکە دەکرێت و ئەوەی تریان تەنها درێژکردنەوەیە و پەیوەندییەکی ئەوتۆی بە بابەتەکەوە نییە.

پێنجەم:_ ناونیشان و ناوەڕۆکی ئەو نامانە، زۆرجار هاوشێوە و نزیك و کۆپی یەکترین، تەنها جیاوازییەکی کەمی ڕووکەشی و ناواخنی دەبینرێت. تەنانەت ناونیشان هەیە، چەندین جار، کراوەتە تێزی نووسینی نامەیەکی ئەکادیمی لە شێوەی ماستەر یان دکتۆرا. من نازانم بابەتێك کە پێشتر نووسراو و قسەی لە بارەوە کرا، چ هونەرێکی تێدایە کەسانێکی تر هەمان بابەت دووبارە بکەنەوە؟

شەشەم:_ زۆرجار، لایەنە تیۆریی و پراکتییەکانی ئەو نامانە، یەکتری ناگرنەوە و پارادۆکسی گەورەیان تێدایە. بۆ نموونە: یەکێك لەو نامانە، باسی شیعری ئۆتۆماتیکی دەکات و ئەو شێوازە لە شیعر نووسین دەبەستێتەوە بە ناگایی ولایەنی نەستی مرۆڤ کە لۆژیك و ئەقڵ هیچ ڕۆڵێکی تێدا نابینن، کەچی ئەوەی بەلامەوە سەیر بوو ئەوە بوو، هەموو ئەو شیعرانەی وەك نموونەی ئەو باسە لە کتێبەکە هێنراونەتەوە، بەو پەڕی ئاگایی و لۆژیکی و دیدی هزریانەوە لەلایەن شاعیرەکانەوە نووسراون. ئەمەش دەریدەخات کە زۆر بە دەگمەن لە سەر ناوەڕۆکی ئەو نامانە دەوەستن و تەنها مەبەست وەرگرتنی بڕوانامە و بەرزکردنەوەی پلە ئەکادیمییەکەیە لە پێناو دەسکەوتی ماددی زیاتر و هیچی تر نا.

دواجار دەڵێین، ئەگەرچی ئەکادیمییەکانی ئێمە، هەمیشە جەخت لەوە دەکەنەوە کە هەر لێکۆڵینەوەیەك و نووسینێك، کەسێکی ئەکادیمی نەینووسیبێت، یان سەدان سەرچاوەی تیادا بە کار نەهاتبێت، ئەوا ناشێ وەك نووسینێکی مەعریفی ببینرێت و پشتی پێ ببەسترێت. لە کاتێکدا نووسین نووسینە، ئەکادیمییەك بینووسێت، یان کەسێکی ئاسایی ، ئەوەی گرنگە ناوەڕۆکی نووسینەکەیە نەك شوناسی پیشەییانەی. مەگەر ئەوەی هەژار موکریانی بۆ نەتەوەکەیی و زمانی کوردی کردوویەتی، بە هەزاران لە ئەکادیمییەکانی ئێمە ئەوەیان کردووە؟ وەڵامەکەی بۆ خوێنەران جێدێڵین.

سەدیق سەعید ڕواندزی

-____________________

سەرنج: لە بەر ناو و ناوبانگی نووسەرەکان، ناوی نووسەری نامەکان و سەرپەرشتی تێزەکانم نەهێناوە، دەنا دەتوانم بە بەڵگە ناوی

هەموویان بنووسم.

*ئەم بابەتە لە هەفتەنامەی (ڕێگای کوردستان) ژمارە(1273) ی ڕۆژی 14/12/2021 بڵاوکراوەتەوە.

بۆ موڕتەدکردنی عەدلەخانم لە لاوکێ داستانی دەروێش عەڤدی.. یونس تانج

سوکایەتیکردن بە هەر کەسێک لە هەر پلەو پایەیەک، بە هەر ئایدیۆلۆژیایەکی ئاسمانی و زەمینی، بەشێکە لە قەیرانی ئەخڵاقی و نەبوونی گوتارێکی ئەقڵانی و ئیفلاسێکی بێ چەندوچوونی مەعریفی.
جوڵاندنی کە هەستی ئیماندارانی سادە بۆ مەرامگەلێکی تایبەت، دروستکردنی واتە وات و هەلڵاو هەنگامەیەک، لە بارەی یەکێک لە دێڕەکانی لاوکێکی کوردی بە ناوی دەروێش عەڤدی، کە سەرچاوەکەی داستانێکی چەند سەد ساڵەیە لە باکوری کوردستان، جێگەی ڕامانە ” منێ ڕۆژێ سێ جارا کەرەم دکەم ب دەروێشێ عەڤدی.. حاشا دکەم ل دینێ موحەممەدی.. ساف ئەز ئێزدیمە”
لە تەواوی ئەو بڵاوکراوە و بەیاننامەو لێدوانە مەتەڵییانەی دەربڕدراون، تەنها باس لەوە دەکرێت کە سوکایەتی بە ئایینی ئیسلام کراوە، بەبێ ئەوەی ئاماژە بە وشەو دەستەواژەیەک بدرێت لەم سوکایەتیپێکردنە، بەبێ ئەوەی مەغزا و هۆکارەکانی بۆ سوکایەتی دانانی ئەم دێڕە بخرێتە پێش چاو.

هەر چەند لەم دێڕە ورد دەبیتەوە هیچ جۆرە سوکایەتییەک بەدی ناکرێت، تەنها کەسێک هەیە کە بانگەشەی گۆڕینی ئایینەکەی دەکات، عەدلەخانم وەک کچە دلبەرێکی موسڵمان، پاش کوشتنی خۆشەویستەکەی، لە حەژمەت ژانی دڵی خۆی، لاوک و لاواندنەوەیەک بۆ مەرخاسە بە زوڵم کوژراوەکەی دەچڕێت، لە یەکێک لە بەندەکان باس لە گۆڕینی ئایینەکەی دەکات و دەخوازێت بچێتە سەر ئایینی خۆشەویستەکەی (ئێزدیاتی).
ئەمە و ئەگەر لە ڕوانگەیەکی دیکەوە ئەم بەرگرییەی دەروێش عەڤدی

بە سوکایەتی سەیر نەکرێت، بەوەی چەن زاتی ئەوەی کردووە لە بەرامبەر شمشێری پیرۆزی سەڵتەنەتی عوسمانی بەرگری لە دەقەر و خاکەکەی بکات!!
لە ڕاستیدا هەڵبژاردن و دەستبەرداربوون و گەڕینی ئاین بابەتێکە پەیوەندی بە خودی مرۆڤ خۆیەوە هەیە، لە قورئانیشدا لە چەندان ئایەت ئاماژە بەم ڕاستییە کراوە، هەڵبەتە ئەگەر بوار بدەن و ئەم ئایاتانە بە نەسخکراو و مەنسوخ بە ئایاتی سەیف لە قەڵەم نەدەن!!

خۆ بواردن لە ڕوون نەکردنەوەی ئەوەی بەچی حاشاکردن لە ئایین سوکایەتییە، دەرخەری ئەوەیە ئەوان وەک خوازەیەک و کەدەک وشەی سوکایەتی بەکاردێنن، ئەگەرنا وشەی ڕاستەکەی بریتییە لە هەڵگەڕاوە یاخود مورتەد، بەپێی ئەحادیسیش هەرکەسێک لە ئیسلام هەڵگەڕێتەوە دەکوژرێت، بەڵام بەچی توقییە و تەدلیس دەکرێت و ڕەپ و ڕاست ئاماژە بەو فەرموودەیە ناکرێت، ئەوەیان جێگەی باسی ئەم وتارە نییە.
کەت و بەندکردنی ئەدەبی کوردی هیچ سودێک ناگەیەنێت، لە گاڤێکدا زایەڵەیەکی زەبەلاح خەریکە سەرهەڵدەدات، نیازمەندە بە گۆڕەی نەزمەی ڕەجعییەکانی ئەو حوکمی وێژە و فەرهەنگ و میراتە کەلەپووری و کلتووری و ژیارییەکانی کورد بکرێت، هەروەها بە پێی میزاج و پەوانەی ئەوان فڵان دەق و فیسار دەق پەسند بکرێت و ئەوی دیکە ئەنفال بکرێت.

وەڵای ئەوەی دەقە ئەدەبی و فۆلکلۆرییەکان هیچ جۆرە حوکمێکیان بەسەردا ناسەپێت، چونکە ئاوەزانن بە هەست و سۆز و خەیاڵ و هەڵچوونە ناوەکییەکانەوە. ئەم قسەیەی عەدلەخانم تەنانەت لە واقیعیشدا هیچ دەرهاویشتەیەکی لێناکەوێتەوە، چونکە ئەلی ئەزدی هاوشێوەی جووەکان وەک ئاینێکی داخراو، ڕێگە نادات هیچ کەسێک بێتە ناو ئاینەکەوە، ئەگەر ئەم کەسە بە دایک و باوک ئەزدی نەبێت. بێگومان عەدلەخانم چاک لەم ڕاستییە حاڵی بووە، بەڵێ پەنای بە ڕێگەزێکی ئەندێشەیی بردووە بە بەدیهێنانی ئەم کارە نەکردەیە.
ئەم ڤێرژنە کۆنە لە تەدەیون، ئەم دنیا بینییە داخراوە بە ئایین، لە لایەن تەوژمێک کە هەڵگری دیدێکی توندگیری فەندەمێنتالیی بە دین و شەریعەت، خەتەرناکەو سەرەتای زەنگێکی مەترسیدارە لە بەردەم ئازادی ئایینی تاک، هەڵبەتە پەیامێکی ناڕاستەوخۆ و چاو سورکردنەوەیەکیشە بە سەرجەم تاکەکانی جڤات و فەرخوازان، بە شێوەیەک بێت. ئێمە لە کچی ناو داستانێک کە بە ستران دەڵێت واز لە ئاینەکەم دەهێنم خۆش نابووین، لە هیچ کەسێک خۆشنابین گەر کاتی

خۆی بێت.

لە کۆتاییدا بڕیاری لابردنی ئەم داستانە لە پڕۆگرامی خوێندن هیچ نییە جگە لە ملدان بۆ ویستی نەگریسی توندڕەوی و سەپاندنی ئیڕهابی فکری، لە ئاکامیشدا جێبەجێکردنی حوکمی هەڵگەڕانەوەکە لە عەدلەخان و ملپێچاندنی بۆ بەرچاوی وەزارەتی پەروەردەوە!!

یونس تانج

کوردی دەستخەڕۆکراو..!.. جواد خەلیل

(کتێبێک دەربارەی شکستی ڕیفراندۆم و کاریگەرییەکانی لەسەر کورد)

“فوئاد مەتەر” ڕۆژنامەنوس و نوسەرێکی ناوداری لوبنان و جیهانی عەرەبییە. لە ساڵی 1962 ەوە تا ئێستا بەردەوامە لە نووسین. ئەو جگە لە کاری ڕۆژنامەنوسی، چەندین کتێبی گرنگیشی بە تایبەتی لە بواری سیاسیدا نووسیوە. کەسێکی لیبراڵە و لەگەڵ ئەوەشدا بە تەواوەتی پەیوەستە بە باوەڕی نیشتمانی گەورەی عەرەب.

دوایین کتێبی ئەم نوسەرە (الكردي المخذول، رواية الدولة السراب في الوطن المستحيل) تایبەت کراوە بە پرسی کورد و ڕیفراندۆم، کە زۆر بە وردی و لەهاتوییەوە هەموو ڕووداوە گرنگەکانی ئەو سەردەمەی تیا تۆمارکراوە. ئەوەی جێی سەرنجە فوئاد مطر بە بەراورد بە نووسینەکانی پێشووی، تەنانەت بە بەراورد بە نووسەرەکانی دیکەی دونیای عەرەبیش زۆر بابەتیانەتر و واقیعبینانەتر لە بارەی کورد و خەونی سەربەخۆیبوون و ڕیفراندۆمەکەیەوە نووسیویەتی.

ڕەنگە ڕاشکاوی نوسەر لە درکاندنی هەندێک ڕاستی و حەقیقەتی تاڵدا، زۆر خوێنەری کورد بێزار و تووڕە بکات، بەڵام دواجار هەر دەبێ بزانرێت هۆکاری ئەم هەموو نسکۆ و شکستە مێژووییانە چین!

ئەم کتێبە باسی چی دەکا؟

کتێبەکە 256 لاپەڕەیە و لە 13 بەش پێک دێت و هەربەشێکی تەرخانکراوە بۆ بابەتێکی کاریگەر و جێ بایەخ. لە دەستپێکدا نوسەر دەمانباتەوە بۆ مێژووییەکی دوور، مێژووی شکست و نادادی و چەوساندنەوە و خەباتی دوورودرێژی کورد لە پێناوی ئازادیدا، دواتر دێتەوە بۆ سەردەمی نوێ و کێشەکانی نێوان هەولێر و بەغدا و بڕیاری بارزانی بۆ ڕیفراندۆم و کاراکردنەوەی پەرلەمان و هەڵوەستی وڵاتانی ناوچەیی و نێودەوڵەتی لە هەمبەر ڕیفراندۆم و دۆخی نێوخۆی کورد و حساب نەکردنی بارزانی بۆ ڕای وڵاتە زلهێزەکان.

لە بەشێکی کتێبەکەدا نوسەر باس لە شکست و نسکۆ گەورەکەی دوای ڕیفراندۆم دەکا و هۆکارەکانی ئەم شکستهێنانە دەخاتە ڕوو. بە بڕوای وی زیانە ماددییەکانی ڕیفراندۆم بەو ڕادەیە زۆر نەبوون، بەڵام ئەوە زیانە مەعنەوییەکانەتی کە ئەوەندە زۆربوون لە هەژمار نایەن و قەرەبوو ناکرێنەوە. نوسەر پێی وایە کورد لە دوای ڕیفراندۆمەوە شکە و باوەڕبەخۆبوونی شکێنراوە و هاوشێوەی دەڕاوەکی جەنگ لە لایەن ئێران و تورکیا و عێراقەوە مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت. دراوسێکانی کورد لەمەدا سەرکەوتن و کوردیان دەستخەڕۆ کردەوە، بەڵام ئەمجارەیان وەک دەستخەڕۆیەکی بێ خەون، جەنگاوەرێکی بەزیو و ژێردەستەیەکی سەرکز.

"فوئاد مطر" دۆخی "مەسعود بارزانی" لە دوای ڕیفراندۆم بەراورد دەکا بە دۆخی "جەمال عەبدولناسر" دوای شکستی لە جەنگی دژ بە ئیسرائیل و چۆنێتی پەڕاوێزخستنی هەردووکیشیان دەخاتە ڕوو. هاوکات پێی وایە دۆخی گەلی کوردیش هاوشێوەی دۆخی گەلی فەڵەستینە و لە زۆر باردا لەیەک دەچن. ئەم دوو گەلە هەردووک باجی جوگرافیا و نەبوونی سەرکردەی بەتوانا دەدەن، ئەوان لە نێو خاکێکدا دەژین کە خاکی ڕکابەرییە، مەیدانی بەرژەوەندی و چاوتێبڕینی زلهێزەکانی جیهانە، سەرباری هەموو ئەمانەش ناکۆکی ناوخۆیی و دەستەوەردانی دەرەکی و خۆخۆری هەندەی تر لاواز و سەرکزی کردوون.

ئەم کتێبە دەشێت لە زۆر ڕووەوە ڕەخنەی لێ بگیرێ، بەڵام هەشتاش وەک بابەتیانەترین کتێبێک دەمێنێتەوە کە تا ئێستا لە سەر ڕیفراندۆم نووسرابێ و بە لایەنانە شرۆڤەی شکست و کاڵبوونەوەی خەونی سەربەخۆیی کوردی کردبێت. ئەم کتێبە نە لەگەڵدایە و نە دژ، بەڵکو گەڕانەوەی مێژووییەکە بە ئاگایی و ئەمانەتەوە و تا ڕادەیەکیش وەک خۆی.

جواد خەلیل

مێژووی شانۆی سریانی.. ن- سەباح هورمز.. و: کامەران حاجی ئەلیاس

ئەگەر یەکەم نمایشی کوردی لە کوردستانی عێراق بەدیارکراوی لە شاری هەولێر لە ساڵی 1921 نمایش کرابێت ، ئەوا یەکەمین نمایش بەزمانی سریانی لە ساڵی 1912 لە شارۆچکەی ئەلقۆشی سەر بە پارێزگای موسڵ لەژێر ناوی (الملکە استر) نمایش کراوە کە لەلایەن (مەتران ئستیڤان کجۆ) کاری نووسین و دەرهێنانی بۆ کردبوو ، واتە ئەم شانۆگەرییە ،بە 9 ساڵ پێش شانۆی کوردی نمایش کراوە .

ئەگەر ئەو شانۆگەریانەی کە بەزمانی عەرەبی لەلایەن پیاوانی ئایینی، لە موسڵ کە لە کنائیسەکان نمایش کراون بە نمایشی سریانی لە قەڵەم بدەین ئەوا یەکەم نمایشی سریانی مێژووەکەی بۆ ساڵی 1880 دەگەڕێتەوە کە شانۆگەرەیەك بووە بە ناوی (ئادەم و حەوا) لەنووسینی (شماس حنا حبش) بووە، هەرچەندە من(سەباح هورمز) ئەو شانۆگەریانەی کەبەزمانی عەرەبی پێشکەش کراون بە شانۆیی سریانی هەژمار ناکەم.

لەبەرئەوەی شانۆی سریانی لەعەنکاوە بەشێکە لە شانۆی کوردی لە شاری هەولێر ،بەهۆی ئەوەی شارۆچکەی عەنکاوە لەشاری هەولێر زۆر نزیکە و وەکو ناحییەك سەر بە شاری هەولێرە ، لەگەڵ ئەوەش دا بەراوردکردنی ئاست ودروست بوونی شانۆ لە عەنکاوە لەگەڵ شانۆ لە هەولێر کارێکی زەحمەتە بەجۆرێك ، بەراوردکرنیشی لە گەڵ شارۆچکەکانی تری سریانی وەکو بخدیدا و ئەلقۆش زەحمەتە.

بەردەوام نەبوونی شانۆی سریانی لەگەڵ شانۆی عێراقی و شانۆی کوردی بەتایبەتی لە عنکاوە بەهۆی ئەو ستمکارەی کە بەدرێژایی مێژوو لە لایەن حکومەتە یەك لەدوایی یەکەکان، رووبەرووی گەلەکەمان بۆتەوە ،بەتایبەتی رووداوەکانی سمێل کە بووە هۆی ترس لە قەوارەکەی بکرێت بەجۆرێك سریانەکان واراهاتن کەخۆی لەگەڵ ئەو بارووە دۆخە بگونجێنێت کەبەسەریان سەپێنراوبوو، چ لەرێگەی دامرکانەوەی هەستی نەتەوایەتی یان ناچار کردنی کە پشتگیری لە رۆشنبیری عەرەبی بکەن.

ئەوەی نامۆیە شارۆچکەی عەنکاوە، بە دەیان پەروەدکار و ئەندازیار

و پزیشك و خاوەن بڕوانامەی بەرزی بەرهەم هێناوە کەچێ پەنجەیان لە نێو شارەکانی عێراق بەگشتی و کوردستان بەتایبەتی دیارە، بەڵام لەم بوارە هونەرەیە شارستانیەدا دەستەوەستان بووە تەنیا ژمارەیەکی کەم لە شانۆکارانی بەبەراورد، بە بوارەکانی تر بەرهەم هێنراون ، هۆکارەکە سەرەکییەکەی بۆ بۆچوونی خۆم، بۆ پەروەردەی دایك و باوکان دەگەڕێتەوە کە هانی نەوەکانیان دەدات لەخوێندن سەرکەتووبن و بڕوانامەی بەرز بەدەست بێنن،بۆ ئەوەی لە زانکۆییەکان وەربگیرێن بەجۆرێك بۆچوونیان لەسەر هونەر بەگشتی و شانۆ بەتایبەتی بۆچوونێکی کراوەیی نەبوو.

لەگەڵ بووژانەوە شانۆ لە شاری هەولێر کۆمەڵی لە ئارەزوومەندانی شانۆ لە شارۆچکەی عەنکاوە دەرکەوتن بەتایبەتی لە سەرەتایەکانی حەفتایەکانی سەدەی رابردوو ، بەڵام بەداخەوە بەهۆی نەبوونی تیپێکی هونەری فەرمی مۆڵەت پێدراو ،بۆ ئەوەی ئەو ئارەزوومەندانە کۆبکاتەوە ، بۆ نمایشەکانیان، زیاتر پشتیان بە رێکخراوەکانی کۆمەڵایەتی دەبەست بۆیە لە کاروانەکە بەردەوام نەبوون لە دیارترینیان: زوهێر عبدولمەسیح ، سەعدی ئەلمالح ، جۆرج مەنسوڕ ، ئەکرەم نوری ، بترۆس هرمز ، رەفیق نوری ، لە گەڵ نووسەری ئەم وتارە (سەباح هرمز).

هەرچەندە کۆمەڵی ئاستەنگ وکێشە رووبەروی ئەم کۆمەڵە گەنجە بوویەوە ، لەگەڵ ئەوەشدا لە حەفتاییەکان توانیان کۆمەڵێ لە شانۆگەری پێشکەش بکەن وەکو شانۆگەری (شمعدانات الاسقف) کەلە رۆمانی (البوساْ) ئامادەکرابوو لەگەڵ شانۆگەری (راتب شهر) لە نووسینی سوبحی خزعەلی بوو یەکەمیان بەزمانی عەرەبی پێشکەش کرا ئەوی تریان بە زمانی سریانی بوو ،هەردوو شانۆگەرییەکە لە دەرهێنانی (زوهێر عبدولمسیح) بوو، بەڵام نووسەری ئەم وتارە (سەباح هرمز) کاری دەرهێنانی بۆ سێ شانۆگەری کردوە کە بریتیتن لە شانۆگەری (الانتصار) لەنووسینی سەعدی ئەلمالح، شانۆگەری (تومر بيك) لەنووسینی یوسف ئەلعانی ، شانۆگەری (من الاتی) لەنووسینی داود زیا، هەرسێ شانۆگەرییەکە بە زمانی عەرەبی پێشکەش کرا، هەر لە هەشتایەکان هونەرمەند رەفیق نوری حەنا شانۆگەری لەرووداوە گرنگەکان لە ژیانی مەسیحا پێشکەش دەکات.

ئەگەرچی نمایشەکان لەرووی زمانەوە زمانێکی خۆرسك بوون ، بەڵام کەشێکی باشی بۆ کۆمەڵێ لاوی عنکاوەی خوڵقاند بۆ ئەوەی عەشقی هونەری شانۆ بن تا ئەو رادەیەی هەندێکان بچنە پەیمانگەی هونەرە جوانەکان چەندین شانۆگەری نماش بکەن وەکو: رەفیق نوری ، خەلیل لۆقا ، سامی سێیوە ، مەهەند بترۆس ، سیروان بترۆس ،فوئاد سێیوە. وەکو بەڵگەنامەیەك بۆ مێژوو دەبێ ئەوە بزانین یەکەم هونەرمەند کە

لە عەنكاوە دەرچووی كۆلێژی هونەر- بەغدا بێت خودا لێی خۆشبێت (دنحا بۆیا) بوو،لەگەڵ هەمان ئەو خوولەی هونەرمەند ئەحمەد سالاربوو وە هونەرمەندی دووەم زوهێر عەبدولمەسیح بوو.

بەپێوەری سەردەم وكاتەكان مێژووی سەرهەڵدانی شانۆیی سریانی بەبەراورد بە شانۆی نەتەوەكانی تر لە عێراق وەكو شانۆی عەرەبی شانۆی كوردی و شانۆی توركمانی شانۆی سریانی درێژترین و كۆنترین شانۆیە لە ناوچەكە ، بەهۆی ئەوەی مێژووی لە دایك بوونی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی 1880 ، چەندلێكۆڵینەوەیەك دەریدەخەن كە شانۆی سریانی پێش ئەم مێژووە هەبووە لەو كاتەی شانۆی عێراقی لە سەدەی رابردوو بە دیاركراوی لە ساڵی 1922 سەریهەڵداوە وە شانۆی كوردی لە ساڵی 1921 لە دایك بووە واتە شانۆی سریانی بە(42) ساڵ پێش شانۆی عێراقی بووە وە بە(41) ساڵ پێش شانۆی كوردی بووە.

لە خۆبایی بوون نییە ئەگەر مێژوو دووبارە بێتەوە و شارستانییەتی شكۆی ئاشوورییەكان دووبارە بێتەوە ، یەكەمین تروسكەی لە كۆنترین شار كەلەمێژوودا ناسنرابێت ئەوە شاری نەینەوایە كە كاریگەری لەسەر هەموو شانۆكارانی عێراقی و كوردی دا هەبووە ، چەندین دەقی شانۆییان لەنووسەركانیان ورگرتووە باشترین بەڵگەش بۆ ئەمە دەقی(الامیر الاسیر) لە نووسینی (نەعوم فەتحوڵڵا سحار) كە لەشاری هەولێر پێشكەش كراوە ، ئەگەر بەوردی و بابەتییانە بچینەناو تەمەنی راستەقینەی شانۆی سریانی ، بەرەچاو كردنی ژمارەی ئەو شانۆگەریانەی كە لەماوەی سەدەونیوێك،پێشكەش كراون لەرووی ئاستی هونەرەیان بەبەراورد بە ئاستی ئەو شانۆگەریانەی كەلەلایەن شانۆكارانی عێراقی و كورد پێشكەش كراوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی كە بەراوردەكە بەتەواوەتی پێچەوانە دەبێتەوە واتە تەمەنی شانۆی سریانی زۆر كورترە لە تەمەنی شانۆی هەردوو نەتەوەكە (كورد و عەرەب) چونكە دەبێ لە رووی ئاستەوە بەراورد بكرێت.

هۆكارێكی تری كە شانۆ لە عەنكاوە لە نێو كاروانی شانۆی سریانی لاوازە بوو بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە لەسەردەمی رژێمی بەعسی لەناوچوو دەرفەتی بە شانۆكارنی نەدەدات نمایشەكانیان پێشكەش بكەن بەهۆی ئەوەی ئەوانەی لەو بوارە كار دەكەن ، سەر بەلایەنی سیاسین . بۆنموونە لە ناوەڕاستی حەفتاییەكان دەسەڵات لەرێگەی رێكخراوی بەعس لەعەنكاوە، رێگەی نەدا شانۆگەری (الحزیز) لەنووسینی مەكسیم گۆركی پێشكەش بكرێت بەهۆی ئەوەی ستافی شانۆگەرییەكە لایەنگری حزبی شیوعیین ئەمەشمان لە دوای ڕاپەڕینی ساڵی 1991 بۆ دەركەوت ، ئەوەی جێگای پێكەنییە ئەوەی دەقەكەی خوێندۆتەوە بۆ مۆڵەت دان دوور و نزیك پەیوەندی بە شانۆ نەبووە لە ژیانیدا یەك دەقی شانۆیی

نەخوێنێتەوە و یەك شانۆگەریشی نەبینیوە ، بگرە زۆریش لە بواری شانۆ دوور بووە.

بۆ مێژوو دەڵێم شانۆکارانمان، لەدوای راپەرینی ساڵی 1991ی گەلی کوردستان نەیان توانییوە دەرفەتەکان بقۆزنەوە ، دامەزراندنی هەردوو تیپی (عەشتار) و تیپی(شمشا) بەداخەوە نەیان توانی بەباشی بە گیانی قوربانی دان و راستگۆیانە هەڵس و کەوت لەگەڵ هەردوو تیپەکە بکەن بۆ ئەوەی ئەم هونەرە شانۆییە بەرەو ئاستێکی گەش وباش ببن و جگە لەوەش هەندێك بەربەست و رێگری تر هەبوون بۆیە تیپەکان نیان توانی پەرە بەکارەکانیان بدەن تا ئەو رادەی ئێستا هەردوو تیپەکە نەماوەن.

ئایا ناسیونالیزمی ئایینیی کوردی هەیە؟.. نووسینی: عەتا قەرەداخی

مەبەست لە ناسیونالیزمی ئایینی کوردی چییە؟ ئایا دەشێت لە کۆمەڵگای کوردیدا ناسیونالیزمی ئایینی پێکبێت و بتوانێت ببێتە هەڵگری گوتاری دروستکردنی دەوڵەتی نەتەوەیی کوردی؟ ئایا ئەگەر ناسیونالیزمی ئایینی کوردی دروست بێت، پایەکانی بنەما رۆحی و عیرفانی و تەسەوفییەکانی ئیسلام دەبێت، یان لە ئیسلامی سیاسییەوە سەرچاوە دەگرێت؟ ئایا کامیان پێگەیەکی بەهێزتریان هەیە لە کۆنەستی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردیدا، ئیسلام وەکو پەیام، یان ئیسلام وەکو سیاسەت؟ ئاشکرایە ئیسلام وەکو پەیام و وەکو ئایینی خەڵک لەسەردەمی فەتحی ئیسلامییەوە گەیشتووەتە کوردستان و بووەتە ئایینی خەڵک. بەڵام ئیسلامی سیاسی مێژوویەکی کورتی هەیە لە کوردستاندا.

لە دوای دروستبوونی ئیسلامی سیاسی بە تایبەتی ئیخوان موسلیمین لە کۆتایی بیستەکانی سەدەی رابردوودا لە میسرو بڵاوبوونەوەی لە نیشتیمانی عەرەبیدا لە ناویشیاندا لە عێراق، وادەردەکەوێت لە رێگای عێراقەوە بیرو ئایدیۆلۆجیاو رێکخستنی ئەم رێکخراوە لە شەستەکانی

سەدەی رابرددا گەیشتبەتە باشوری کوردستان و لە ساڵی هەشتاکانی سەدەی رابردوودا، بە تایبەتی بە کاریگەری شۆڕشی ئیسلامی ئێران هەم لە کوردستاندا و هەم لە جوگرافیای سونەی عێراقدا شوێنکەوتوانی ئیخوان زیاتر پەرەیان سەند. هاوکات لە جوگرافیای شیعەی عێراقدا پارتە سیاسیە شیعەکان کە راستەوخۆش سەربە ئێران بوون پەرەیان سەند. لە باشوری کوردستان لە ساڵانی هەشتاکاندا، پارتی ئیسلامی دەستی دایە چەک و شانبەشانی پارتە سیاسیە کوردیەکان لە شاخ بوو. بەگومان سەرباری ئەوەی کە ئەم پارتە ئیسلامیە ئیلهامی لە ئیخاون موسلیمینەوە وەرگرتبوو، پارتێکی سونەی ئیسلامی بوو، بەڵام پەیوەندی بەهێزی لەگەڵ ئێراندا هەبوو. هەر بە کاریگەری کۆماری ئیسلامی و لەگەڵ ئەو رابوونەوە ئیسلامیەی کە لە چارەکی دوایی سەدەی بیستدا سەریهەڵدا، نەک هەر کوردستان بەڵکو شەپۆلی رابوونەوەی ئیسلامی تورکیایشی گرتەوەو پارتی رەفای ئیسلامی تورکی دروستبوو. لە سەروبەندی شۆڕشی ئیسلامیدا حیزبوڵای کوردی لە باکوردی کوردستان دامەزرا..حیزبوڵای کوردی سەربە مەزهەبی سونەن، دامەزراندنیان لە ساڵی ١٩٧٩دا، بەشێوەیەکی لەبەرچاو بە کاریگەری شۆڕشی ئیسلامی بوو. لە ساڵانی ١٩٩٠ەکاندا زۆر نزیکبوو لە حکومەتی ئێرانەوە(١)..لە پاڵ شۆڕشی ئیسلامی ئێراندا، پەرەسەندنی لقی کوردی ئیخوان موسلیمین لە سوریاو، رووداوە تووندوتیژەکانی حەمای سوریا لە ساڵی ١٩٨٢ دا و رابوونەوەی ئیسلامی جیهانی راستەوخۆ کاریگەرییان لەسەر پێگەی حیزبوڵای کوردی لە تورکیا هەبووە(٢). لە ساڵی ٢٠٠٠ دا، پۆلیسی تورکیا حیزبوڵای کوردی هەڵوەشاندەوە، کە تاوانبارکرابوو بە هەوڵدان بە دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی(٣). لە دوای هەڵوەشاندنەوەی ئەم پارتە ئیسلامیە پارتێکی تر لە پاشماوەو زیاتر رێخستنەکانی ئەم پارتە دروستبوو بە ناوی هوداپار کە ئەمیش سەربە ئێران بوو.

بەرنامەکەی دوو پایەی هەبوو قورئان و نەریت(٤). بەچوونی لەوجۆرە هەبوو لە باکوری کوردستان کە دژیگوت ئەو پارتە سیاسیانەی کە لەوە دروستبوون چەپ و عیلمانین و هیچ کام لەوانە نوێنەرایەتی کوردی مسوڵمان ناکەن و ئەوەش وادەکات کە لە هەڵبژاردندا رووبەرێکی فراوان لە کوردی مسوڵمانی کۆنەپارێزو نەریتی دەنگ بە پارتی دادو گەشەپێدان بدەن، بۆیە ..پێویستبە دامەزراوەیەک هەبێت کە پێکەوە دەنگ بە چارەسەری ئیسلامیانە بدات و پشتگیری کوردو بەرەی کوردایەتیش بکات(٥). لە شاڵاوی هەڵبژاردنی پەرلەماندا ساڵی ٢٠١٥، سەیت شاهین لە بەردەمی خەڵکدا گوتی: ئەمە دەمانەوێت داوای پشتگیری بکەین بە ئەوەی ببینە دەنگی ئیسلام لە پەرلەماند(٦).

بەگومان حیزبوڵای کوردی و هوداپاریش وەکو دوو پارتی ئیسلامی بەردەوام لەگەڵ پارتە کوردییەکان بە پارتی کرێکاران و پارتە مەدەنییەکانی تریشەوە ناکۆک بوون و دوژمنایەتیان دەکردن و ناڕاستەوخۆ لەبەر دژایەتی پارتە کوردیەکان بوونەتە هاوپەیمانی پارتە ئیسلامیە تورکەکانی وەکو پارتی سەعادەت و پارتی دەنگی خەڵک و پارتی دادو گەشەپێدان کە پارتی فەرمانڕەواو خاوەن دەوڵەت بوو.

بەئاشکرا دیارە کە ئەم دوو پارتە سیاسیە ئیسلامیەی لە باکوردی کوردستان و لەناو کۆمەڵگای کوردیدا دروستبوون بە پلەی یەکەم ئیسلام بوون و وەکو خۆیان دەڵێن ویستوویانە نوێنەرایەتی ئیسلام بکەن لە پەرلەمانی تورکیادا، یان چارەسەری ئیسلامیانە بۆ کێشەکان بدۆزنەوە، دیارە مەبەست لە کێشەی کوردیشە. ئەگەر ئەم پارتە ئیسلامیە کوردانە بەرنامەیان نوێنەرایەتیکردنی کوردی مسوڵمان بوایە لە پەرلەمانی تورکیا، یان بەرنامەی دروستکردنی دەوڵەتی سەربەخۆی ئیسلامی کوردییان هەبووایە، هەرچۆن پارتی دادو گەشەپێدان و پارتە ئیسلامیە تورکەکانی تر زیاتر لە ناسیونالیستی عیلمانی تورک پارێزەری دەوڵەتی نەتەوەیی تورکن و هەرچۆن شیعەی ئیسلامی دەوڵەتی شیعەی ئێرانی دامەزراندووە و تەشەیوع و ئێرانیبوون و لە پشتی ئەوەشەوە فارسیبوون و پاراستن و بەهێزکردنی ئامانجی سەرەکییەتی. ئەگەر ئەم پارتە ئیسلامیە کوردانە بەرنامەی دروستکردنی دەوڵەتی ئیسلامی کوردییان هەبووایە، ئەوا مانای ئەوەبوو کە ئەمانە ناسیونالیزمی ئایینی کوردین. بەڵام لە راستیدا ئەم دوو پارتە ئیسلامیەی باکوری کوردستان دوو پارتی پان ئیسلامی بوون و نەک بە ئاراستەی کوردبوون یان بەکوردی کردنی گوتاری ئیسلامی هەنگاویان نەناوە بەڵکو بە ئاراستەی بە ئیسلامیکردنی کوردو تواندنەوەی کورد لەناو ئەوانی ئیسلامدا کاریان کردووە. بە مانایەکی تر ئەم پارتە ئیسلامیە کوردییانە نەک هەر لە چوارچێوەی ناسیونالیزمی ئایینی کوردیدا جێگایان نابێتەوە، بەڵکو بوونیان کاریگەری نەرێنی لەسەر گوتاری کوردی و کاوازکردنی هەبووە.

ئاشکرایە لە ڕێگای گەیشتنی بیرو ئایدیۆلۆجیاو رێکخستنی ئیخوان موسلیمین بۆ عێراق، ئیسلامی سیاسی گەیشتوەتە کوردستان و شوێنکەوتووان یان لایەنگرانی ئیخوان لە باشوری کوردستانیش پەیدابوون. لە دوای روخاندنی میرنشینەکانەوە، قۆناغێک دەستیپێکرد کە شێخ و سەیدەکان بە تایبەتی شێخەکانی هەردوو رێبازی نەقشبەندی و قادری یان سەیدەکانی عەلەوی رابەرایەتی راپەڕینەکانیان لە کوردستاندا کردووەو راپەڕینەکانیش بەو ئەندازەی پاڵنەری نەتەوەیی

لە دوایانەوە بووە، ئەوەندەش پاڵنەری ئایینی کە مەبەست ئایینی ئیسلام و ڕێبازەکانی تەسەوفی ئیسلامیە لە پشتی ئەو ڕاپەڕینانەوە بووە. تا گەیشتنی کاریگەری ئیسلامی سیاسی بە کوردستان، ئیسلام زیاتر لەوەی بەرنامەی سیاسی بووبێت، ئایینی کۆمەڵگا بووە. واتە کۆمەڵگای کوردی کە شوێنکەوتووی ئایینی ئیسلام بووە، کۆمەڵگایەکی دابڕاو نەبووە لە ئایین، بەڵکو لە ئاستێکی بەهێزدا ئایین تێکەڵاوی ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی ئەم کۆمەڵگایە بووە. بەڵام ئەوەی پێی دەگوترێت ئیسلامی سیاسی لە کۆمەڵگای کوردیدا مێژوویەکی تازەی هەیەو سەرەتاکەی وەکو ڕابوونەوەی ئیسلامی لە کۆمەڵگای کوردیدا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو، کە پارتی ئیسلامی و تەنانەت بزوتنەوەی چەکداری ئیسلامیش لە کوردستان دروستبوو. بێگومان هۆکارێکی گرنگی دەرەکی کە ڕۆڵی گرنگی بینیوە لە دروستکردنی پارتە ئیسلامیە سیاسیەکانی ناوچەکەدا، دروستبوونی کۆماری ئیسلامی ئێران بوو لە ساڵی ١٩٧٩دا.

لە پەیڕەوی ئەم پارتە ئیسلامیەدا ئەوە هاتووە کە بزوتنەوەی ئیسلامی کوردستان وەکو یەکەم بزوتنەوەی ئیسلامی چەکدار لە باشوری کوردستان لە ساڵی ١٩٨٧ دا دەرکەوت. هەرچەندە پێشتر ڕێکخراوی (پەیوەندی ئیسلامی) هەبوو کە شێخ محەمەدی بەرزنجی دروستیکردبوو، دواتر لەگەڵ بزوتنەوە تێکەڵاوبوو. بزوتنەوەی ئیسلامی، بزوتنەوەیەکی پەروەردەی جیهادی ئیسلامیە، لەسەر پەیڕەوی ئەهلی سونەت و جەماعەت کاردەکات بۆ چەسپاندنی فەرمانڕەوایی شەریعەتی ئیسلام و مافە ئیسلامیەکان لە کوردستاندا. پاشان لە ساڵی ١٩٩٩بزوتنەوەی ئیسلامی لەگەڵ بزوتنەوەی ڕاپەڕین یەکیانگرت و بزوتنەوەی یەکبوونیان پێکهێنا. بەڵام ئەم یەکبوونە درێژەی نەکێشاو بزوتنەوە دابەشبوو بۆ سێ بەش کە یەکێکیان بە ناوی بزوتنەوەوە مایەوە، ئەوانی تریش بریتیبوون لە کۆمەڵەی ئیسلامی و جوندولئیسلام. هەڵبەت باڵێکی تریش هەبوو بەناوی باڵی ئیسڵاح و لەگەڵ جوندولئیسلام یەکیانگرت و ئەنسارولئیسلامیان پێکهێنا. ڕوانینی ئەو بەشانەی لە بزوتنەوەی ئیسلامی جیابوونەوە بۆ دەزی کوردو بابەتی نەتەوایەتی جیاوزنەبوو لەو ڕوانینەی کە هەر لەسەرەتاوە بزوتنەوە هەیبوو کە چەسپاندنی فەرمانڕەوایی شەریعەتی ئیسلامی بوو. بێگومان پەیوەندیەکی ئەوتۆی بە مەسەلەی نەتەوایەتیەوە نەبوو.
کۆمەڵەی ئیسلامی کە دوای جیابوونەوەی لە بزوتنەوە، وەکو پارتێکی ئیسلامی کوردی، لە ڕووی پێگەی جەماوەریی و ئامادەبوونی لە بزوتنەوە بەهێزتر بوو. کۆمەڵە کە ئێستا ناوەکەی گۆڕاوە بۆ دادگەری، ئەمیش پارتێکی ئیسلامی سیاسیەو ڕێکاری سونەت و جەماعەت

جێبەجێ دەکات. هەڵبەت هەرچەن بزوتنەوە لەژێر کاریگەری کەماری ئیسلامیدا بووە و تاکو ئێستاش هەربەوجۆرە ماوەتەوە، بەهەمان شێوە کۆمەڵەی ئیسلامیش سەرباری پەیوەندی باشی لەگەڵ پارتە ئیسلامیە سونەکانی عێراق، لە ژێر کاریگەری کەماری ئیسلامی دەرنەچووە و پەیوەندی لەگەڵ ئێرانیش باشە و ئەمیش وەکو پارتێکی ئیسلامی سیاسی گوتارەکەی لەسەر بنەمای ئایین بنیادنراوە و کەمتر ڕەگەزی کوردبوونی پێوە دیارە.

پارتێکی دیاری تری ئیسلامی سیاسی لە باشوری کوردستاندا یەکگرتووی ئیسلامی کوردستانە. یەکگرتوو پارتێکی ئیسلامی سونەیە لە ساڵی ١٩٩٤ دا لە باشوری کوردستان دامەزرا. بە پێچەوانەی بزوتنەوە و ئەوانەی لە بزوتنەوە جیابوونەتەوە، کە لە ژێر کاریگەری کەماری ئیسلامیدان، یەکگرتوو لەژێر کاریگەری ئیسلامیەکانی تورکیا یان باشتر بڵێین لەژێر کاریگەری پارتی دادو گەشەپێدانایە کە پێشتر عەبدوڵا گویل و ئێستاش ڕەجەب تەیب ئەردۆگان کە سەرۆک کۆماری تورکیایە، سەرۆکایەتی ئەو پارتە دایکە دەکات کە یەکگرتوو شوێنکەوتووی ئەوە. دروشمە سەرەکیەکانی یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان بریتیە لە سیانەی ئازادی، برایەتی، دادپەروەری و بە پێچەوانەی پارتە ئیسلامیەکانی ترەوە یەکگرتوو پارتێکی مەدەنیە و لە قۆناغی شاردا دروستبووە و بە ئەمیندارو زۆرینەی سەرکردەکانیەوە ئایینداری ئەفەندین لەبری چەک قەڵەمیان هەیە. یەکگرتوو دەڵێت پارێزگاری لە ماف و دەستکەوتە دەستورییەکانی کورد دەکات.

کەواتە با لێرەدا بپرسین ئایا گوتاری ئەم پارتە سیاسیە ئیسلامیانەی باشوری کوردستان لە کوێی گوتاری ناسیونالیزمی کوردیدایە؟ ئایا گوتاری ئەم پارتە ئیسلامیە سیاسیانە زیاتر پەیوەندیدارە بە کوردەوە یان گوتاری هەردوو ڕێبازی قادری و نەقشبەندی؟ ئایا هیچ کام لەم پارتە ئیسلامیانەی کوردستان دەچنەوە سەر ڕێگای شێخان و ڕێبەرانی قادری و نەقسبەندی؟ ئایا ئەم پارتە ئیسلامیە سیاسیانە میراتگری مێژووی چواردە سەدەی مسوڵمانەتی کوردن یان لەبەر ئەوەی بە کاریگەری رابوونەوەی ئیسلامی و ئیسلامی سیاسی ناوچەکە دروستبوون نامۆن بە واقیعی کوردەواری؟ ئایا ئەم پارتە ئیسلامیە سیاسیانە دەتوانن ببنە هەڵگری گوتاری ناسیونالیزمی ئایینی کوردی و بەرنامەی دەوڵەتی ئیسلامی کوردیان هەبێت؟ یان بەکاریگەری ئایدیۆلۆجیای سیاسیان وابەستەی پایتەختەکانی دەوڵەتە کۆلۆنیالیستە ئیسلامیەکانی کوردستانن؟
ئەگەر سەرنجی پێناسەی ئەم پارتە ئیسلامیانەی کوردستان بدەین، کە

بەگشتی وشەی کوردستانیان لکاندووە بە ناوەکانیانەوە، وەها پێناسەی خۆیان دەکەن کە پارتی ئیسلامی سوننەن و پەیڕەوی سوننەت و جەماعەت دەکەن و لە پێناوی بەها ئیسلامیەکان و ئازادی و دادپەروەری و برایەتیدا تێدەکۆشن. بزوتنەوەی ئیسلامی و ئەوانەی لێی جیابوونەتەوە بە چەسپاندنی فەرمانڕەوایی شەریعەتی ئیسلام و مافە ئیسلامیەکان لە کوردستاندا خەبات دەکەن. ئەم دەربڕینە ئەوە نیشان دەدات کە هەڵگرانی ئەم تێڕوانینە کوردستان وەکو دەوڵەتێکی سەربەخۆ سەیردەکەن و لەژێر سایەی فەرمانڕەوایەتیەکی عیلمانیدایە، ئەمان دەیانەوێت بیگۆڕن بە فەرمانڕەوایەتیەک لەسەر بنەمای شەریعەتی ئیسلام بنیاد بنرێت. واتە ئەم ئاراستەیەی پارتە ئیسلامیەکانی کوردستان خۆیان لەوە دووردەخەنەوە کە کوردستان وڵاتێکی داگیرکراو و دابەشکراوە و دەوڵەتانی ئەو سێ نەتەوە لە ئیستادا شەریعەتی ئیسلام سەرچاوەی دەستوریانەو کەچی هیچ مافێک بە کورد رەوا نابینن و تەنانەت هەر چوار دەوڵەتی ئیسلامی کە کوردستانیان داگیرکردووە، بڕوایان بە جیاوازی ئیتنیکی و نەتەوەیی نیەو لەسەر بنەمای ئایین یەکێتی خاکی نیشتیمانە بە زۆر داڕێژراو و دروستکراوەکانیان کردۆتە بنەما بە ئینتیما نەک بنەمای ئیتنیکی. ئاشکرایە گوتاری ئیسلامی گوتارێکی نەونەتەوەیی، بەڵام بەمەرجێک گوتاری نەتەوەی هەژموونداری گوتاری باڵادەست و بڕیاردەر بێت. واتە گوتاری ئیسلامی بە عەرەب و تورک و فارس گوتاری ناسیونالیزمی ئایینیەو ڕەوایەتی داوە بە داگیرکردنی نیشتیمانی کورد لە لایەن دەوڵەتانی ناسیونالیستی ئایینی ئەم سێ نەتەوەوە. کەواتە لە کاتێکدا گوتاری ئیسلامی بە ئەو سێ نەتەوەیە گوتاری ناسیونالیزمی ئایینیە، بەڵام بە کورد گوتاری کۆڵۆنیالیست یان داگیرکەرە. گوتاری بزوتنەوەی ئیسلامی و ئەو پارتە ئیسلامیانەی تری کوردستان کە لە هەناوی ئەوەوە لە دایکبوون، هەمان بۆچوونی دەسەڵاتی خەلافەتیان هەیەو ئەوان لە بری دەوڵەتی نەتەوەیی کوردی، دەوڵەتێکیان دەوێت کە فەرمانڕەوایی شەریعەتی ئیسلام و مافە ئیسلامیەکان بچەسپێنێت لە کوردستاندا. ئەوان تێدەکۆشن کە فەرمانڕەوای ئەو دەوڵەتە خۆیان بن. خۆ ئەگەر هاتوو خۆیان نەبوون، بێگومان بەلایانەوە پەسندترە کە عەرەب و فارس و تورکی مسوڵمان فەرمانڕەوایی کوردستان بکەن، نەک فەرمانڕەوایەتیەکی عیلمانی کوردی، تەنانەت ئەگەر ئەو فەرمانڕەوایەتیە تەنیا بە روکەشیش عیلمانی بێت وەکو ئەو عیلمانیەتە رووکەشەی پارتی و یەکێتی. هەر لێرەوە ناکۆکی و شەڕی زۆری نێوان ئیسلامیەکانی کوردستان و دەسەڵاتی یەکێتی و پارتی لەوەوە سەرچاوەی گرتووەو هەر پاساوێکی تر بە ناوی گەندەڵی و نەبوونی دادپەروەری و ئازادی لە سیستەمی فەرمانڕەوایی یەکێتی و

پارتیدا تەنیا بە شاردنەوەی ئامانجی ناکوردی و ناکوردستانی پارتە ئیسلامیە سیاسیەکانی کوردستانە. ئەگینا پارتە ئیسلامیە سیاسیە چەکدارەکان هەمان شێوەی پارتە کوردیەکان و خراپتریش دەستیان بە خوێنی زۆر لە ڕۆڵەکانی کورد سورەو لە هەر شوێنێکیش دەسەڵاتیان هەبووبێت، هەموو ئازادیەکیان لەناوبردووەو لەسەر بیرورای جیاوازیش هەتا بواریان هەبووەو توانیوویانە رێگای نادیموکراتی وناشارستانییان لەبەرگرتووە. لە کاتی بە دەسەڵاتیشدا بەرامبەر رای جیاواز یان رەفتاری نەگونجاو لەگەڵ گوتاری ئەواندا دەنگی ناڕەزاییان بەرزکرێتەوە.

یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان وەکو پارتێکی ئیسلامی سونە کە دروشمەکانی ئازادی و برایەتی و دادپەروەریە، ئەمیش کوردستان بە ناوەکەیەوە لکێنراوە. بەڵام لە رووی بەرنامەو ستراتیژەوە نابینرێت باسی کوردو سەربەخۆیی کوردستان و دەوڵەتی کوردی بکات مەگەر بە رووکەش و بۆ راگرتنی هەستی خەڵک. بێگومان ئەمیش هەوڵدەدات دەسەڵاتێکی ئیسلامی سونە لە کوردستاندا دابمەزرێنێت. ئەم پارتە تاکو ئێستا خەباتی مەدەنی دەکات و هەوڵدەدات لە ڕیگای هەڵبژاردن و بەدەستهێنانی دەنگەوە بگات بەدەسەڵات. بەڵام ئەوەی تێبینی دەکرێت پارتە ئیسلامیەکان لە باشوری کوردستاندا لە قۆناغێکدا گەشەیان کرد، بەڵام لە روخاندنی سەدامەوە بە تایبەتیش لە دەرکەوتنی دەوڵەتی ئیسلامی لە عێراق و شام بەرەو لاوازی زیاتر رۆیشتوون و پێدەچێت ئەو زەمینە کۆمەڵایەتی و ئابوری و سیاسی و نێودەوڵەتیەی ئەوان تیایدا گەشەیان کرد و لەبارو گونجاو بوو بۆ بەهێزبوون و جەماوەریبوونی ئەوان، گۆڕانی بەسەردا هاتبێت و بەرەو لاوازبوون چووبێت. هەرئەوەش وایکردبێت لەم هەڵبژاردنانەی دوایدا لیستە ئیسلامیەکان لە رووی دەنگدانەوە پاشەکشە بکەن.
بەهارحاڵ سەرباری نەبوونی خاڵێکی دیار لە بەرنامەو کاری یەکگرتووی ئیسلامیدا سەبارەت بە سەربەخۆیی و دروستبوونی دەوڵەتی کوردی، بەڵام یەکگرتوو دەڵێت پارێزگاری لە ماف و دەستکەوتە دەستوریەکانی کورد دەکات. ئەم خاڵە تا ئەندازەیەک گوتاری یەکگرتوو لە گوتاری ئیسلامیەکانی تری کوردستان جیادەکاتەوە. ئەمە سەرباری ئەوەی کە لەوە بەئاگاین کە ئیسلامی سونە گوتاری ناوەندی دەسەڵاتی ئیسلامیەو بەوپێیەش پارتە ئیسلامیە سونەکان هەڵگری گوتاری خەلافەتن و ئەوەش مانای هەموو مسوڵمانان بێ رەچاوکردنی جیاوازی ئیتنیکی و نەتەوەیی هاووڵاتی دەوڵەتی خەلافەتن. ئەم گوتارە لە سەردەمی خەلیفەکانی راشیدینەوە هەتا روخاندنی دەوڵەتی عوسمانی گوتاری باڵادەستی دەوڵەتی خەلافەت بووە. هەر لێرەوە پەیوەندی

پتەوی یەکگرتووی ئیسلامی لەگەڵ دەسەڵاتی دەوڵەتانی ئیسلامی سیاسی سونەدا دەردەکەوێت بە نموونە دەوڵەتی تورکیا بە سەرۆکایەتی پارتی دادوگەشەپێدان کە لەو رووەوە خۆی بە جێگەرەوە یان درێژکراوەی دەوڵەتی خەلافەت واتە عوسمانی دەزانێت.

یەکگرتووی ئیسلامی باسی پارێزگاریکردن لە ماف و دەستکەوتە دەستورییەکانی کورد دەکات. لێرەدا دیارە مەبەستی یەکگرتوو ئەو خاڵانەی دەستوری عێراقیە کە گوایە تیایدا دان بە بەشێک لە مافەکانی کورددا نراوە. ئەوەی لە دەستوری عێراقیدا وەکو ماف و دەستکەوتی کورد دیاریکراوە ناوهێنانی عێراقە وەکو دەوڵەتێکی فیدراڵی و دانانە بە کوردستانی پێش نەورۆزی ساڵی ٢٠٠٣دا وەکو دەسەڵاتێکی فیدراڵی. دیاریکردنی ئەو مێژووە واتە نەورۆزی ٢٠٠٣، بۆ ئەوەیە بگوترێت کەرکوک و رووبەرێکی فراوانی باشوری کوردستان سەربە هەرێمی کوردستان نین. یەکگرتوو ئەو مافانە دەپارێزێت کە لەو دەستورەدا هاتوون. بێگومان ئەو خاڵەی ناو دەستوری عێراقی بە فشاری زۆرینەی عەرەب و بە تایبەتی شیعە سەپێندراوەو لە دوای ئەو دەستورەش ئەستەمە کەرکوک و ئەو ناوچانەی تر بێنەوە سەر کوردستان. کەواتە یەکگرتووی ئیسلامی پێیوەست بە کورد پارێزگاری لەو شتانە دەکات کە دەستوری عێراقی دانی پێداناوە، کە ئەویش لە ئاستی یەکەمدا هێشتنەوەی هەرێمی کوردستانە وەکو بەشێک لە عێراق و هێشتنەوەی کەرکوک و ناوچەکانی تری ژێر سایەی حکومەتی ناوەندیە لە ژێر دەستی حکومەتی ناوەنددا. واتە لەم رووەوە گوتاری یەکگرتووی ئیسلامی گوتارێکی عێراقیە و بەو روانینە کاردەکات کە مانەوەی کورد لە سایەی دەوڵەتی عێراقدا بەردەوام دەبێت و ئەم پارێزگاری لە ماف و دەستکەوتە دەستورییەکان دەکات، چونکە هەرگیز حکومەتی عێراقی بە پێی ئەو دەستورەی دایناوەو کوردیش لەگەڵیدا بەشدار بووە، رێگا بە دابەشبوونی عێراق نادات، واتە گوتاری کوردی لە گوتاری عێراقی جیاناکاتەوە. یەکگرتوو پارێزگاری لەو دەستکەوتە دەستوریانە دەکات، ئەو دەستکەوتانەی لە رووی دەستوریەوە حکومەتی عێراقی بە کوردی داوە. بەڵام بێگومان ئەو دەستکەوتانەی لە دەستوری عێراقیدا تەنیا بە نووسین بە کورد دراون، ئەگەر وەکو خۆیشیان جێبەجێبکرێن، هێشتا لە رووی گوتاری ناسیونالیزمی خاوەن شوناسەوە شتێکی کەم و ناتەواون، چونکە لە رووی راستی و رەوایەتیەوە مافی هەر نەتەوەیەکە دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیی هەبێت و خۆی بەڕێوەببات.

لێرەوە دیارە یەکگرتووی ئیسلامی خۆی بە پارێزەری ئەو دەستکەوتانە دەزانێت کە دەستوری عێراق دانی پێداناون. ئاستی ئەو دەستکەوت و

مافانەی کورد، کە دەستوری عێراقی دانی پێداناون لە ئاستی گوتاری ناتەواوی نەتەوەیدان، لە کاتێکدا ناسیونالیزمی ئایینی هەڵگری گوتاری تەواوی نەتەوەییە. بۆ نموونە گوتاری ناسیونالیزمی ئایینی عەرەبی و تورکی و فارسی لە سەروەری نەتەوەیی هەریەکە لەو نەتەوانەدا پێناسە دەکرێت. بەڵام پارتی ئیسلامی کوردی بڕوایان بەسەروەری دەوڵەتی نیستیمان هەیە لەو وڵاتانەدا کە ناسیونالیزمی ئایینی نەتەوە سەردەستەکان فەرمانڕەوان و کوردیش نەتەوەی دووەمەو ژێردەستەو پاشکۆیەو هیچ سەروەرییەکی نییە. لەرەوە گوتاری پارتی ئیسلامی کوردی وەکو گوتاری پارتە شیوعییەکانی رابردووی ئەم وڵاتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە گوتاری نیشتیمانییە کە دەبێتە گوتاری نەتەوەی دەسەڵات بەدەست، واتە عەرەب و تورک و فارس. لەرەوە ئاشکرا دیارە کە پارتی ئیسلامی کوردی هەڵگری گوتاری نەتەوەیی نییەو بەو پێیەش پارتە ئیسلامییە کوردییەکان پارتی ناسیونالیزمی ئایینی کوردی نین، بەڵکو پارتی ئیسلامی نیشیمانی ئەو وڵاتانەن کە کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوەو دەوڵەتەکانیان داگیرکەری کوردستانن. ئەمەش لە ئاستی قوڵدا لەبەرئەوەیە کە بیری ئایینی دانانێت بە رۆڵی ناسیونالیزمدا لە بنیادنانی بنەما رۆحی و گشتی یان گەردونییەکانی ئایینیدا، چونکە بنیادی ئایینی بەگشتی بنیادێکی رەهایەو سەرچاوەکەی ئیلهام یان وەحیێکی هاتووە لە دەرەوەی کۆمەڵە و کۆمەڵایەتیبوون، واتە گەوهەری بیری ئایینی گەردوونی یان جیهانییەو دان بە سنوورە ئیتنیکییەکاندا نانێت و جیهان وەکو یەکەیەک دەبینێت و سنوری جیاکەرەوە بۆ ئەو، هێڵی نێوان بڕوادارو بێ بڕوایە، نەک جیاوازی رەگەزی و ئیتنیکی و نەتەوەیی. واتە ئایین و بەو پێیەش گوتاری ئایینی لەسەروی نەتەوەو جوگرافیاوەیە. بەڵام کاتێک ئایین دەبێتە بنەمای دروستبوون و دەرکەوتنی ناسیونالیزمی ئایینی، ئەوا دەبێتە بەشێک لە گوتاری ناسیونالیزم وەکو گوتاری ناسیونالیزمی عەرەبی و فارسی و تەنانەت تورکیش لە هاتنی ئیسلامی سیاسییەوە بۆ سەر کورسی دەسەڵات لە تورکیادا. بەگومان جیاوازی گەوهەری هەیە لە نێوان بنەماکانی ئایین و نەتەوەداو ئەوەش کاریگەری هەیە لەسەر شێوەی کارکردنی پارتە ئایینییەکان لە ناویاندا پارتە ئیسلامییەکانی کوردستانیش.

بەڵام شتێکی دیارو لەبەرچاو هەیە کە کورد وەکو پێکهاتەیەک لە نەتەوە خاوەن سەروەرییەکان جیادەکاتەوە، ئەویش ئەوەیە کە کورد نەتەوەیەکی دابەشکراو و داگیرکراوەو خاوەنی سەروەری نییەو ئەمەش ئەرکێکی نوێ بۆ کۆی پارتە سیاسییەکان و کۆمەڵگاش دەنێتە پێشەوە، کە بەدەستهێنانی سەروەرییە، ئەویش تەنیا لە دروستکردنی دەوڵەتدا دەستبەر دەبێت. وەکو گوتمان بنەماکانی ئایین و نەتەوە یەکن،

واتە سەرچاوەی ئایین کە خاسیەتی پیرۆزیی هەیە لە شوێنەکی باڵاوە دێن، شوێنەکی نادیار کە لەسەروی مرۆڤەوەیە. نەتەوە لە بنەڕەتدا بوویەکی دنیایی و سیاسیە. هەربۆیە لە ئایین و نەتەوە دیانەوێت مانا بە ژیان ببەخشن. بەڵام ناسیونالیزمی ئایینی ڕێککەوتن لە نێوان ئەم جیاوازانەدا ناکات، بەڵکو زیاتر پێوانە ئایینیەکان دەکاتە بنەماو بەکاریان دەنێت بۆ پێناسەکردنی نەتەوەو ئەندامانی نەتەوە(٧). لە راستیدا ناسیونالیزم وەکو بەرهەمی شۆڕشی پیشەسازی و عەقڵانیەت و عیلمانیەت دەردەکەوێت. ئەمەش وادەکات کەکردنەوەی ئایین و ناسیونالیزم وەکو دوو ڕەگەزی پێکەوە نەگونجاو و تەنانەت ناکۆک دەردەکەون. لە کاتێکدا مۆدێرنیستەکان ناسیونالیزم وەکو بەرهەمی مۆدێرنەتە سەیر دەکەن، بیری ئایینی و شوناسە ئایینیەکان وادەبینن لەگەڵ شوناسە نەتەوەییەکاندا نەگونجاو بن. لەسەر ئەم بنەمایە زۆر لە توێژەرانی ئەم بوارە ئایین و نەتەوە وەکو جێگرەوەی یەکتر سەیر دەکەن و چەمکی ناسیونالیزمی ئایینی وەکو یەکگرتنی دوو دژ دەبینن(٨). هەر لەم ڕووەوەو لە ڕوونگەی مۆدێرنەتەوە کەکردنەوەی ئایین و ناسیونالیزم پێکەوە وەکو شتێکی نەگونجاو دەردەکەوێت چونکە بەشێک لەو ئەرکانەی لە رووی کۆمەڵایەتیەوە کە ئایین پێشتر بینیونی، ناسیونالیزم وەکو جێگرەوەی ئایین ئەو ئەرکە کۆمەڵایەتیانە دەبینێت. ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی لە پەرەسەندنی ناسیونالیزمدا جێگایەک بۆ ئەوە نامێنێت کە ئایین کاری کۆمەڵایەتیبوون بکات. لە راستیدا ئایین بواری بە یەکبوونی کۆمەڵایەتی پێکهاتە کۆمەڵایەتیەکان بە نەتەوەشەوە کردەتەوە. ناسیونالیزم لەم ڕووەوە وەکو شوێنگرەوەی ئایین دەردەکەوێت و کاردەکات و دوای جێبەجێکردنی پێداویستیەکانی تاکەکەس دەکەوێت و لەبەرشەوە زەمینە بۆ دروستکردن و پتەوکردن و بەهێزکردنی شوناسی دەستەجەمی یان شوناسی گروپ خۆش دەکات.. ناسیونالیزمی نوێ ئایینی خستەتە دەرەوەی ئەوەی کە کارکەرێکی سەرەکی بێت لە پەیوەندییەکانی گروپ یان پێکهاتە مرۆییەکاندا. لەم ڕووەوە ئەندرسۆن و گیلنەرو هۆبزباوم رایان وایە ئایین لەگەڵ ناسیونالیزمی نوێدا ناسازە و دەشێ ناسیونالیزم شوێنی ئایین بگرێتەوەو ببێتە ئایینێکی سیاسی.

ئایین خاسێتێکی کۆمەڵگای نەریتی بووە کە لە هاتنی ناسیونالیزمی نوێدا شوێنی پێ لەق کراوە(٩). مەبەستی ئەم نووسەرانەی بواری ناسیونالیزم ئەوەیە کە ناسیونالیزم وەکو ئایدیۆلۆجیایەکی کۆمەڵایەتی بنەما یان ڕەگوڕیشەی ئایینی هەیە. هەربۆیە لە دەرکەوتن و گەشەکردنی ناسیونالیزمدا سەرئەنجام ناسیونالیزم پەل

دەكەشيت بە ئەو رووبەرانەى ئايين كاريان تێدا دەكات و سەرئەنجام كاريگەرى ئايين لەو رووەوە هۆكارى بەهێزو يەكەمينى دروستكردنى شوناس و پرۆژەى دەستەجەمى بێت كاڵتر دەبێتەوە و كەم دەبێتەوە.
بێگومان ئەمەى گوتمان روانينى مۆدێرنێتەو عيلمانيە بۆ ناسيوناليزم و پەيوەندى نێوان ئايين و ناسيوناليزم. بەڵام لە پاڵ ئەم بۆچوونەشدا، دەشێ وەها سەير بكرێت كە دەركەوتنى ناسيوناليزمى ئايينى و تەنانەت فاندەمەنتاليزمى ئايينى بەگشتى لە ئەنجامى شكستەكانى ناسيوناليزمى عيلمانيدا بێت، لەو رووەوە كە ناسيوناليزمى عيلمانى نەيتوانيووە پێداويستيەكانى تاكەكەس و كۆمەڵ لە هەموو ئاستەكاندا جيبەجێ بكات، بە تايبەتى لە ئازادى و يەكسانى و برايەتى و لە بەدەستهێنانى سەروەرى و لە پيادەكردنى ديموكراسى و دادپەروەرى چەمكى هاوولاتيبووندا.
ديسان لێرەدا ئەو پرسيارە سەرهەڵدەدات: ئايا پارتە ئيسلاميە سياسيەكانى كوردستان وەكو كاردانەوە لە ئەنجامى شكستى پارتە سياسيە بە رووكەش عيلمانيەكاندا دروستبوون، يان پێداويستى كۆمەڵگاى كوردى دروستى كردوون، يان بە كاريگەرى سەرهەڵدانى ئيسلامى سياسى لە نيشتيمانى عەرەب و دروستبوونى كۆمارى ئيسلامى ئێران و دەركەوتنى ئيسلامى سياسى لە توركياو بەدەستگرتنى دەسەڵات لەو وڵاتەدا دروستبوون؟ ئايا پارتە ئيسلاميەكانى كوردستان سوديان هەيە بۆ پرۆژەى ناسيوناليزمى ئاييندەيى كورد يان رێگەى نەرێنيان هەيە؟ ئايا هيچ ئەگەرێكى ئەوە هەيە ناسيوناليزمى ئايينيى كوردى دروست ببێت و دەوڵەتى ئيسلامى كوردى دروست بكات و پارتە بە رووكەش عيلمانيەكان و بەناو نەتەوەييەكان بخاتە پەراوێزەوە؟ بێگومان لە روانگەيى نەتەوەييەوە ئەوەى گرنگە بۆ نەتەوەيەكى دابەشكراوى وڵات داگيركراو رزگاربوونى نيشتيمان و بەدەستهێنانى سەربەخۆيى و دروستكردنى دەوڵەتى نەتەوەيە. ناسيوناليزمى عيلمانى يان ناسيوناليزمى ئايينى يان ناسيوناليزمى چەپ … هەركەس ئەو دەوڵەتە دروست بكات، ئەو دەكەوێتە پێش ئەوانى ترەوە، هەر ئاراستەيەكيش لە داهاتووى كورددا نەبێتە هەڵگرى گوتارى نەتەوەيى و كار بۆ سەربەخۆيى و دروستكردنى دەوڵەت نەكات دەكەوێتە پەراوێزەوەو كاروانى پەرەسەندنى كۆمەڵايەتى كۆمەڵگاى كوردى بەجێى دەهێڵێت و شوێنێكى ئەوتۆ لە مێژووى كورددا ناگرێت.

سەرچاوەكان:

١- كوردەكان، وەرگێرانى عەتا قەرەداخى، سلێمانى، دەزگاى جەمال

عیرفان، ٢٠٢٠، ل ١٠٩.
٢- کوردەکان، ، ل. ١٠٩.
٤- کوردەکان، ل ١٠٩.
5- Shahen, Sait: Interviewed by Firat Erez. Hudapar: The other Kurds. Turkey Agenda, http-www turkeyagenda.com
٦- کوردەکان، ، ل ١١٢.
٧- کوردەکان، ل.١١٢
8- Greenfield, L., Nationalism: Five Roads to Modernity, Harvard University Press, 1992, p. 67
9- Bruce B. Lawrence, Shattering the Myth, Islam Beyond Violence, Princeton University Press, 1998, p. 16.

سەرۆککۆمار.. ئەمجەد شاکەلی

لە 2003وە و دوای داگیرکردنی عیراق لە لایەن ئەمەریکاوە، بە ناوی دیموکراتی و ئازادی و مافی مرۆق و سیاسەتی تەوافوق و تەوازون وشەراکەت و سەدان کڵاوبازی و قسەی قۆڕی دیکەوە، بێفەڕترین و دواکەوتووترین سیستەمێکی حوکومڕانی بە سەر عیراقدا سەپێنرا. سیستەمێک، لەسەر بنەمای تائیفی و نەتەوەیی و ئایینزایی، لە لایەن ئەمریکاوە دامەزرا و تا هەنووکە، پێڕەو دەکرێت. ئەم سیستەمە، کۆپییەکی گەنتر و دزێوتری سیستمی سیاسیی لبنان بوو و لبنانانی عیراقی لێکەوتەوە. هەرسێ سەرۆکایەتییە باڵاکەی عیراق، حوکوومەت، کۆمار و پەرلەمان، لە نێوان شیعە و سوننە و کورددا دابەش کران. سەرۆکایەتی حوکوومەت، کە گرنگترین و کاریگەرترین و بەدەسەڵاتترین پۆستە، بوو بە پشکی شیعە. سەرۆکایەتی پەرلەمان بوو بە پشکی سوننە. سەرۆکایەتی کۆمار بوو بە پشکی کورد. عەرەب، کران بە دوو کەرتەوە و لە عەرەبەوە وەک نەتەوەیەک و نەتەوەی سەردەست و زۆرینەی عیراق، کران بە شیعە و سوننە. تا ئەمڕۆ، کورد سێ جار، پۆستی سەرۆککۆماریی وەرگرتووە، یەکەمیان جەلال تاڵەبانی بوو و دووەمیان فوئاد مەعسووم و سێیەمیان بەرهەم ساڵح. پۆستی سەرۆککۆمار، بێجگە لە بڕێک پارەوپووڵ و تایبەتمەندی ماددی بۆ حیزبەکەیان و خۆیان، هیچی دیکەی بۆ خەڵکی کورد و کوردستانییان تێدا نییە. سەرۆککۆمار بێدەسەڵاتترین دەسەڵاتدارە لە سیستمی

حوکومڕانیی عیراقی دوای بەعسدا. سەرۆککۆماری عیراقی دوای بەعس، هەر هێندەی تاها موحیەددینی سەردەمی سەددام حوسێن دەستی دەڕوات.

سەرۆککۆمار، کە وەک نیشانە و هێمایەک و ڕوویەکی عیراق، لە دەرەی عیراق دەبینرێت و عیراقیش وەک دەوڵەتێکی عەرەبی دەژمێردرێت، دەکاتە ئەوەی سەرۆککۆمار سەرۆکی دەوڵەتێکی عەرەبییە. دانانی کوردێک بە سەرۆککۆمار و قایلبوونی کورد بەوەی پۆستی سەرۆککۆمار وەرگرێت، گەورەترین سووکایەتیکردنە بە عیراق، وەک دەوڵەتێکی عەرەبی، کە سەرۆککۆمارەکەی کورد بێت و گەورەترین سووکایەتیکردنە بە کوردیش، کە سەرۆککۆماری دەوڵەتێکی عەرەبی بێت و لە دەرەوە وەک عەرەب بژمێردرێت. ئەو سووکایەتیپێکردنە، ئەمەریکا بە سەرشۆڕکردنی، هەردوو کورد و عەرەب دایهێنا و بە ناشیرینکردنی ڕووی سەرۆککۆماری عیراق. لە یەکەم سەرۆککۆماری دوای ڕووخانی بەعسەوە، ئەو پۆستە بەدەست یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانەوە بووە و هەیە. تەنیا لە دانانی جەلال تاڵەبانیدا وەک یەکەم سەرۆککۆمار، پارتیی دیموکراتیی کوردستان دژایەتی و ناڕازیی نەبوو بە ئەو سەرۆککۆمارە، ئیدی لە دانانی فوئاد مەعسووم و بەرهەم ساڵحدا، پارتیی بەربژێری ڕکابەری بە هەردوویان هەبوو، لە پۆستەکە هەر بوو بە هی یەکێتیی. چۆن عەرەب کران بە شیعە و سوننە و وشەی عەرەب لە قانوونی دانانی ئەو سێ پۆستە باڵایانەدا سڕایەوە، هەر بەو جۆرە بە کوردیش، تا ڕادەیەک و بە کردار وشەی کورد سڕاوەتەوە و وشەگەلی یەکێتی و پارتی جێگەیانی گرتووەتەوە، بەتایبەت لای کورد خۆی و دیارە لەکن عیراقییانیش. سەرۆککۆمار بووەتە تاپۆی یەکێتیی و سەرۆکی هەرێم بووەتەوە تاپۆی پارتی. کورد، ئەگەر بەڵێک وردبین بووایە، هەرگیز توخنی پۆستی سەرککۆماری نەدەکەوت، پۆستێک کە هیچی لەباردا نییە و کورد گوتەنی"لاقی مریشکەکەی پێ ناکرێتەوە" و دەستەوسان و دەستەپاچە، دەبێ چاوەنۆڕی بەزەیی و دلەڤانی و میهرەبانی دوو سەرۆکەکەی تری حوکوومەت و پەرلەمان بێت.

جەلال تاڵەبانی، کە یەکەم سەرۆککۆماری کورد بوو لە عیراقدا، بەو هەموو کاریزما و لەبلەبانی و زارقەرەباغی و زمانە لەچەرخدراوەی و بەو هەموو فرتوفێڵ و تەڵەکەبازی و پێوەندداری و لەزانین و هەلپەرستی و ڕەنگگۆڕین و دووڕوویی و هەڵبەزودابەز و دەیان سیفەتی دیکەیەوە، مەلا غەفووری دەبباغی گوتەنی:"زگگورگی سەرمەڕە بە وا فەقیری؟ خۆ تە هەوەنە نە مەنجەڵە شیری!"، ئەو هەوەنی سەد مەنجەڵە شیریش بوو، لە هیچی لە هەڵنەکەدرا و هیچ خێروبەرەکی بە کورد نەبوو. سەرۆککۆمارە خەواڵووەکەی دوای ئەو، فوئاد مەعسووم، گەرەی

لە هەولێرێ دەگەڕا و سەرۆکەکەی ئێستاش، بەرھەم ساڵح، کە دەرسی شەیتان دەدات، بۆ کورد تەنێ زمانێکی لووس و دوودەستی بەتاڵی پێوەیە. هیچ سەرۆککۆمارێکی کورد لە عیراقدا و لە سایەی وەها دەوڵەت و قانوونێک و سیستمێکی سیاسییدا، هەرگیز لەمانەی ناویان هات، باشتر نابن. کاتێک کورد دەتوانێت بەمانە بڵێت لالۆ (سەرۆککۆمار)، چۆلەکەی بۆ بگرن. ئەمانە نەک چۆلەکە بۆ کورد دەگرن، چۆلەکە بۆ کورد ناگرن و بەڵکە چۆلەکەکەی دەستی کوردیش بەرەڵڵا دەکەن. ئەو هەموو ساڵانەی بەسەر چوون، گرنگترین پرسی کورد، خاک بوو و خاکە، کەرکووک و تەواوی دەڤەرە دابڕێنراوەکان، “قودس”ەکەی ئەو سێ سەرۆککۆمارە کوردانە، بە ماددەی سەدوچل و بە 16ی ئ□وکتۆبەر و بە نابەرپرسیاریی خۆیان، هەموویان دۆڕاند و ڕادەستی نەیارانی کوردستانیبوونی کەرکووکیان کرد.

عیراق، یەکێکە لەو دەوڵەتانەی بە دامەزرێنەری کۆمکاری عەرەبیی دەژمێردرێن. لە 22 مارسی 1945دا و پێش دامەزراندنی ڕێکخراوی دەوڵەتانی یەکگرتوو(UN)، بە چەند مانگێک، حەفت دەوڵەتی عەرەبی سەربەخۆی خودان سەروەریی سیاسی: میسر، سووریا، شانشینی سعوودییەی عەرەبی، ڕۆژهەڵاتی ئوردون، لبنان، عیراق و یەمەن، خڕ دەبنەوە و بڕیاری دامەزراندنی چەترێک، بازنەیەک، یەکیەتییەک بۆ خڕکردنەوەی دەوڵەتانی عەرەبی، گەلی عەرەب و خاکی جیهانی عەرەبی لەنێو و لەچوارچێوەی ئەو بازنەیەدا و لەژێر ئەو چەترەدا، دەدەن. عیراق، وەک شاکارێکی سایکس-پیکۆ و کۆڵۆنیالیزمی بریتانی، بە هەموو پێوەرێک و لەبەر ئەندامبوونیشی لەو کۆمکارەدا، دەوڵەتێکی عەرەبییە و بێجگە لەوە شتێکی دیکە نییە.
لە وەڵاتێکدا پۆستی سەرۆککۆمار دەتوانێت بە بایەخەوە لێی بنۆڕدرێت و کاریگەریی هەبێت و نوێنەرایەتی تەواوی دانیشتووانی وەڵاتەکە بکات، جیاوازیی لەنێوان پێکهاتەکانی وەڵاتەکەدا نەبێت و تەواوی تاکەکانی کۆمەڵ و خەڵکی وەڵاتەکە وەک هاووەڵات سەیر بکرێن و هاووەڵاتیەتی چ پێوەندێکی بە ڕەگەز، ڕەنگ، ئایین، نەتەوە، زمان، ئایینزا، ڕەچەڵەک و...نەبێت، بەڵکە تەنێ لەسەر بنەمای هاووەڵاتیبوون حیسابی بۆ بکرێت. وەک نموونە دەکرێ وەڵاتانی لاتین ئەمەریکا باس بکرێن.

لە وەڵاتانی لاتین ئەمەریکا، کە کیشوەرێکی بەرینە و پتر لە 650 میلیۆن مرۆڤ تێیاندا دەژین، لە ماوەی 40 ساڵێکدا 11 سەرۆککۆمار، کە بە بنەچە و ڕەچەڵەک عەرەبن، فەرمانڕەواییان کردووە. عەرەب، بۆ خۆیان دانیشتووانی ڕەسەنی لاتین ئەمەریکا نین، بەڵکە وەک پەنابەر

و کۆچبەر لە ماوەی یەک سەدەدا و بەرەبەرە لەو کیشوەرە نیشتەجێ بوون. لە تەواوی لاتین ئەمەریکادا نزیکەی 40 میلیۆن مرۆڤی بە ڕەچەڵەک عەرەب دەژین. 12 میلیۆن لەوانە لە برازیل و 1,2 میلیۆن لە ئەرجەنتین و ئەوانی دی لە وڵاتانی دیکەی ئەو کیشوەرەن. ڕێژەی عەرەب لە لاتین ئەمەریکادا دەکاتە 6%ی تەواوی دانیشتووانی ئەو کیشوەرە. لە نێو زمانی سپانیۆلی و پۆرتوگیزی، کە لە لاتین ئەمەریکادا زمانانی هەموو کیشوەرەکەن، 500 وشە و دەستەواژەی عەرەبی، تێکەڵ بەو دوو زمانە بوون و لە هەندێک لەو وڵاتانەدا بوون بە بەشێک لە زمانی ڕۆژانەی خەڵک.

ئەو سەرەککۆمارانەی، کە بە ڕەچەڵەک عەرەبن و لە لاتین ئەمەریکا دەسەڵاتیان گرتووەتە دەست ئەمانەن:
کارلۆس منعیم(Carlos Menem)، لە نێوان 1989-1998، سەرۆکی ئەرجەنتین بوو، لە دایک و باوکێکی سووریایی هاتووەتە دنیاوە.
ئەنتۆنیۆ سەقا(Antonio Saca)، سەرۆکی ئەلسەلڤادۆر، بە ڕەچەڵەک فلستینی بوو. سەرۆکێکی دیکەی ئەلسەلڤادۆر، نەجیب بووکیلە یا نایب بووکیلە(Nayib Armando Bukele Ortez)، لە باوکێکی فلستینی و دایکێکی ئەلسەلڤادۆری بوو. میشال تامر(Michel Temer)، سەرۆکی برازیل، بە ڕەچەڵەک لبنانییە. خولیۆ تیۆدۆرۆ سالیم(Julio Teodoro Salem)، عەبدەڵڵا بووکەرەم(Abdalá Bucaram) و جەمیل مەعووز(Jamil Mahuad)، هەرسێیان بە ڕەچەڵەک لبنانین و سەرۆکی ئێکوادۆر بوون. خولیۆ سیزار تەربای یا خولیۆ سەمیر تەربای(Julio César Turbay)، لە باوک و دایکێکی لبنانی هاتووەتە دنیاوە، سەرۆکی کۆلۆمبیا بوو. سەلڤادۆر نەسرەڵڵا(Salvador Nasralla) و کارلۆس ڕۆبێرتۆ فلوورێس یا کارلۆس فەقووسە(Carlos Roberto Flores)، هەردووکیان دایک و باوکیان فلستینی بوون، سەرۆکی هەندوراس بوون. ماریۆ عەبدە بەنیتز(Mario Abdo Benítez)، سەرۆکی پاراگوای، لە دایک و باوکێکی لبنانییە. بێجگە لە سەرۆککۆمار، سەدان وەرزشکار، سینەماکا، میدیاکار، مامۆستای زانستگە، ئەدیب و شاعیر و نووسەر و ڕۆژنامەوان و شارەزای ئابووری و قانوون و دەیان بواری دیکە هەن، کە بە ڕەچەڵەک عەرەبن . نەک هەر خەڵکی بە ڕەچەڵەک عەرەب، بەڵکە خەڵکی بە ڕەچەڵەک وڵاتی دیکەش بوون بە سەرۆککۆمار، نموونەش ئەلبێرتۆ فوجیمیرە(Alberto Fujimori)، سەرۆکی پێرو، کە لە باوک و دایکێکی ژاپۆنی هاتووەتە دنیاوە.
تەواوی ئەوانە بوون بە سەرۆکی دەوڵەت لە کیشوەری لاتین ئەمەریکادا، نەک بە ناوی عەرەب یا ژاپۆنی، بەڵکە بە ناوی ئەرجەنتینی، برازیلی، ئیلسەلڤادۆری، کۆلۆمبیایی، هەندوراسی،

پاراگوایی، پێرویی، ئێکوادۆری. ئەوان نوێنەری ئەو دەوڵەتانە و گەلانی ئەو دەوڵەتانە بوون، لە لەگەڵ ئەوەشدا، ڕەچەڵەک و بنەچەی ڕەسەنی خۆیانیان فەرامۆش نەدەکرد و ناکەن، کە عەرەبن. گەلێ جار و لە کاتی پێویستدا هەڵوێستی سوودبەخشیان بۆ نەتەوە ئەسڵییەکەی خۆیان(عەرەب) و وڵاتانی عەرەبی نواندووە و گەیاندووە.

کورد، دانیشتووانی ڕەسەنی ئەو خاکەن، کە پێی دەگوترێ کوردستان و بەشێکی بە عیراقەوە لکێنراوە و ڕێژەیشی لە نێو عیراقی ئێستادا لە ڕێژەی ئەوانەی بە ڕەچەڵەک عەرەبن لە لاتین ئەمەریکا و ئێستا تواونەوە و بوون بە خەڵکی ئەو وڵاتانەی تێیاندا دەژین، گەلێک زیاترە. کورد 20-25%ی دانیشتووانی عیراق پێکدەهێنن. کورد، دەبوو خۆی دوور گرتبا لەوەی سەرۆکی دەوڵەتێکی عەرەبی بێت و بە ناوی عەرەبەوە قسان بکات. ملانێی پارتیی دیموکراتیی کوردستان و یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، لەسەر هەر پۆستێک لە نێو عیراقدا و بەتایبەتیش لەسەر پۆستی سەرۆککۆماری عیراق، دزێوترین ملانێیە. وەها ملانێیەک، سڕینەوەی کوردە و سڕینەوەی کوردستانە و چەسپاندن و جێگیکردنی حیزبە(یەکێتی یا پارتی یا…) لەبری کوردستان و کورد. لە دێر زەمانەوە گوتراوە:”چێشتی پێکابان بەخوێ یا سوێرە”، بەو ملانێیە پارتیی و یەکێتیی، نەک چێشتی بەخوێ یا سوێر دەرخواردی کوردستانییان دەدەن، بەڵکە ژەقنەبووت و ژەهری هەلاهەلایان دەرخوارد دەدەن. وەدەستهێنانی پۆستێکی کارا، لە کەرکووک و دەڤەرە کوردستانییە دابڕێنراوەکان، کە بتوانێت وەک کورد، وەک کوردستانیی، نەک وەک یەکێتیی یا پارتیی، یەک میتر خاک، بیرەئاوێک، درەختێک بگەڕێتەوە ئامێزی کوردستان، عەرەبێکی هێناردەی داگیرکاری کوردستان وەدەرنا، کوردێکی هەڵاتووی کەرکووک و خورماتوو و مەندەلی بگەڕێتەوە جێی خۆیان، ناوە کوردییەکەی ئاواییەکی عەرەبێنراو، خوێندنگەیەک، شەقامێک، جۆگەڵ ئاوێک، دۆڵێک، تەپۆڵکەیەک بکاتەوە کوردی، گەلێک لە پۆستی سەرۆککۆمارێکی تەوەزەلی [illegible] باشتر و بەکەڵکترە. عەرەبی عیراق بۆ خۆیان دەبوو پۆستی سەرۆککۆماریی عیراق نەدەن بە کورد و بە مۆڵکی خۆیانی بزانن. ئەو پۆستی سەرۆککۆمارە، کە عیراق دەوڵەتێکی عەرەبی بێت، مافی عەرەبە و هەرگیز مافی کورد نییە.

17-12-2021

ئارشیفی ل□ بیرچوونەوە.. شەمام□ بارەوانی

وەرە با
هەنسکەکان
بە سنووری فەنابوون
بسپێرین
و
شەقامی چاوەڕوانی
ب□ پیاسەی ئامێز
ئاوەدانکەینەوە

وەرە
با ک□ن□ڤاڵی ماچ بگێڕین
و
هەموو بزەو وەریوەکانمان
کۆبکەینەوە

وەرە
با شوشەی فیراق
بە بەردی ویساڵ
هەپرون هەپرون کەین
و
ئەو نیشتمانەی مەراق
ل□ بێتاقەتی بەتاڵ کەینەوە

وەرە
با پاشماوەی
بیرەوەریەکان تەواوکەین
و
ژێلەمۆی دووری
بکوژێتەوە

وەرە

بەر لەوەی
وەزری پیری
لەسەر درەختی تەمەنم
چر□ بکات
و
مانیفێستی ئاواتەکانم بەنیوە ناچڵی
سەربنێتەوە

وەرە
با
خەمەکان دەمکوت کەین
و
شەپۆلی ئازارەکانمان
ببڕێتەوە

وەرە با
ماچی ئشتیها
ل□ ترۆپکی تامەزرۆیی
داگیرسێنین
و
چرۆی ئەو هەموو
حەسرەتە کاڵبێتەوە

وەره
با
دۆسیەی دابڕان دابخەین
و
تەرمی تەنیایی
ل□ ئارشیفی ل□ بیرچوونەوە
بنێژین
و
چیتر
فرمێسک بۆ فیراق
ن□□ژین

سێ شیعر لە شاعیری ئەمەریکایی (فۆرتۆسا لاتیفی)یەوە.. و: نەژاد عزیز سورمێ

• سەر لە بەیانی ئەمڕۆ
یازدە جار پێش بەرچایی دڵم تێکشکا

بەیانیی ئەمڕۆ
پێشی بەرچایی
یازدە جار دڵم تێکشکا
شەش جارانم پێشی فراڤینێ درووییەوە
یەکەمین جار : کە خاولییەکەت لە گەرماودا
لە تەنیشت خاولی من بوو .
دووەم جار : کە زانیم پێوستە جلەکانت دوور بخەمەوە
تا کە لە بەر خۆم هەڵدێم و دەگەڕێمەوە نەتبینمەوە .
سێیەم : کە دایکم گۆرانی دەچڕی
وەك گوڵێکی لەبەر خۆر کراوەدا دەردەکەوت
گریام
کە کچی ئەوم
بۆچی ئەوەندەم تاریکی خۆش دەوێ
من کچی ئەوم .
چوارەم : کە ئەو کوڕە گەنجەی لە فڕۆکەخانەدا پێی گەیشتم
تەلەفۆنی بۆ کردم ،
وتی وەرە لە ڤییەننا بمبینە
قاوە لە فڕۆکەخانەدا دەخۆینەوە و
دەبینە دوو غەریب تەواو لە یەکدی دەگەن
وەرە لە ڤییەننا بمبینە ..
پێنجەم : بۆچی هێشتا لە قەسیدەکانم دەردەکەوی ؟
شەشەم : بۆچی هێشتا لە خەونەکانم دەردەکەوی ؟
حەفتەم : بۆ تا ئێستا دەرنەکەوتی ؟
هەشتەم : کە خوشکم وتی :
ئایا دەزانی زانینی ئەوەی بەسەرت هاتووە

چەند بە ئێشە ؟
مەگەر نازانی چەند بە ئێشە ؟
نۆیەم : کە گوێم لە باوکم بوو
قاوەی دەهاڕی
نەمدەزانی بەو ڕادەیە غەریبی دەکەم
دەیەم : کە ئەو قەسیدەیەم خوێندەوە
دوێنی شەو بە مەستی نووسیبووم
تەواو ڕاستگۆ و
شێوازێك تژی ڕاستی

- بەسە چیدی مەخۆرەوە ، تۆ هەمەنگوای نی بەسە خواردنەوە –
یازدەم : زانینم بەوەی ئەم بەیانییە
دڵم پێش بەرچایی یازدە جاران تێکشکاوە .

- وەك بڕۆی عاشق بین

هەردووکمان درۆ دەکەین
بەڵام ئەوە
لە بەتەنێ خەوتن باشترە
ڕقم لە پانکەکەتە
کە بە درێژایی شەوێ دەخوولێتەوە
هەستی قەسرینم لا دروست دەکا
بەڵام من نایڵێم
چوون کە قسە دەکەم
گوێت لێم نییە
گوێت لێم نییە ، یا ناتەوێ گوێت لێم بێ
گرینگ نییە
لە هەر دوو باران
بە ئێشی گەرووم
بێدار دەبمەوە ..
وا پێشان دەدەم خەوم دێ
مەسەلەکە هەروایی دەردەکەوێ
کە نزیك دەبمەوە لەوەی
دەستت بگرم
برادەرەکانم
بە نووستنم لەسەر تەختی تۆ
شڵەژاون
لە کاتێکا ئێمە یەکدی ماچ ناکەین

چەند فلیمێك دەبینین ڕقم لێیانە
دەنووین و پشتمان تێك كردووە
خۆ لێك ناسووین
كە دەشتوانین
بەیانی ،
بە وردی ژوورەكەت دەپشكنی
دڵنیا بی هیچ شوێنەوارێكی
پەیوەندییە‌ خواروخێچەكەمانم جێ نەهێشتووە
شەرم لە وایەری بارگاوی كردنی تەلەفۆنەكەم دەكەیەوە
بە دیوارەكەتەوەیە
دایكت وا پێشان دەدا
ئۆتۆمبیلەكەمی لە ڕاڕەوەكەدا نەبینیوە .

هەموو شەوێ
لە تەنیشت یەكدی هەناسە دەدەین
وەك بڵێی ئەمە مانایەك ببەخشێ .

• خەمۆكی چییە ؟

پاكەتی جگەرە هەڵگرتن
بێ ئەوەی بیكێشی
پۆشینی جلوبەرگی بە سێ ژماران گەورەتر
دابەزاندنی دوانزە كیلۆ لە كێش
لە هەمووی گاڵتەجاڕتر دایكم دەترسێنم
كڕینی پلیتی فڕۆكە
بایی هەرچی هەمە
گریان لە بەشی خواردنەوە گازییەكانی
دووكانی بەققاڵەكان
پلان دانان بۆ زۆر شت
پاشان پەشیمان بوونەوە ..
پێنج سەعاتان نووستن لە نێوەڕۆدا
دادانەوەی پەردەی پەنجەران
لەبیر كردنی بەكارهێنانی دژەڕۆژ
نامە بە كۆمپیوتەر ناردن بۆ مامۆستاكان
لە بارەی دوا كەوتن
ئۆتۆمبیل لێخوڕین تا بناری شاخ
بێ ئەوەی سەر بكەوی
زۆر قاوە خواردنەوە

خەو بردنەوە ، پیاڵەی خواردنەوەش بە تەنیشت جێخەوەوە
چەندین هەفتە هەمان فانیلە
پاشان لە ناکاو دانەیەکی نوێ .

فۆرتێسا لاتیفی
() □□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□ □□ □□□□□□□□ □□□□□□□ □□ □□□□□□□□□ □□□
□□□□ *1993* □□□□□□□□□ □□□□□□□□ . *(*)* ئەم قەسیدانەی لە ماڵپەڕی
(القصیدة کوم)ـەوە کراون بە کوردی
بڕوانە :
https://www.alqasidah.com/epoem.php?ie=4618

‌

زێـراب.. شـــەماڵ بارەوانــــی

کارەساتتان باش..

من ناوم شنگالە
و
نازناوم گـۆڕی بە کـۆمـەڵ

لـەڕۆژێکی وەک ئەمڕۆداو
لـەپڕ
کۆمەڵێک شمشێری ڕادیکاڵ و
ڕەوێک خەنجەری بیابان

کۆمەڵێک شەوی ئەنگوستەچاو
مەزه□ بێکی زۆر کۆن
ڕژانە کۆڵا نەکانی
کۆجۆم

کۆمەڵێک شمشێر
شێوەیان دەڕۆشتەوە سەر
سەدەکانی ناوەڕاست
و

بۆنی خوێنیان لێدەهات

ڕەوێک خەنجەری بناژۆخواز
سیخناخ بوون
لەجەهل و تاریکی
پڕ بوون لە نەفرەت

بێ لەدەرگادان
و
بە ڕستێک قەفەز
و
باوەشێک شەریعەت

بە فرسەخێک تقوسی سەحراو
قاپێک خەڵووزی خوڕافە

بەکۆمەڵێک ئایدیای ڕق
و
ستڵێک فەتوای ڕەق

خۆیان کرد بە ژووورداو
گوتیان
ئێمە پاسەوانەکانی دەرگای دۆزەخین
و
لەو دیوی سردابی مێژوو و
حاشیەکانی جەهالەتەوە هاتووین

ڕەگمان دەچێتەوە سەر زێراب
و
مۆڵەتی ئاسمانمان پێیە

بەڵێ
ئەوان ل□ بەردەم بێدەنگی هەمواندا
پەلاماری گۆمەزی شەرفەدینیان داو
کچێنی شنگالیان نەزیف کرد

بەرائەتی جیلوەیان
بە چەقۆی ئەنفال سەربڕی
و

مەسحەفی ڕەشیان
خەڵتانی سورەتی کفرکرد

نەمزانی کێ بوون
بەڵام
گوتیان ئێمە سەر بەخێڵی بەردو
پاشماوەی فتوحاتین

ئێمە نەوەی نەفرەت و
ل□ نەسەبی قانونی ڕەجمین

بەڵێ ئەوان
هەمان ئەو ڕەوە خەنجەرەبوون
کە شەهرەبانویان کرد بەکەنیزەو
لەگەڵ فرمێسکەکانی یەزدەکورد
ناردیانن بۆ سنوری تەعریب

هەمان
ئەو چەقۆیانەبوون
کە بەر لە هەزارو چوارسەت ساڵە

ئاگری ئاتەشگای ئەشۆیان کوژاندەوە
و
بەرماڵی نزای زەردەشتیان شەهیدکرد

هەمان ئەو شمشێره ڕادیکاڵانەبوون
کە پەنجەرەی میحرابی متیرایان
بە لمی بیابان سواق
و
کراسی بووکێنی گوڵاڵەیان دڕاند

هەمان
ئەو خەنجەرە ئوسوڵیانەبوون
کە گاتاکانی ئاڤێستایان پڕکرد
لە ئیقاعی زندیکبوون و
شادەماری مەچەکی یەسناکانیان بڕی

کۆمەڵێک تاریکی
چاوەکانیان

ه□شتا ج□گ□□ی خوێنی
هەفتاو چوارفەرمانی ئێزدیخانی
لێدەچۆڕا

هێشتا
بۆنی دەهریبوونی ئاهۆرامەزدا
و
فوغانی دایکە ئەنفاڵکراوەکانیان لێدەهات

هێشتا
بۆنی حەرامسەرای کەنیزەکان و
توڕەیی فەرمودەکانی فتوحاتیان لێدەهات

هۆنراوەیەک بۆ منداڵان ب□ □ □□ژی ئاڵای کوردستان.. عەلی حەمەڕیشید

ڕۆژی ئاڵا
منداڵێکی بچکۆلانە و
وریام بینی زۆر زرنگ بوو
کە ئاڵا یەکی بچوکی
کوردستانی لەسەر سنگ بوو
بەهێمنی ڕێگای دەبڕی
پۆشاکی کوردی پۆشیبوو
لێوبەخەندە و سەرنج ڕاکێش
دیار بوو دڵی پڕ خۆشیبوو
بانگم کرد و پێم وت چییە؟
ئاوا خۆشیت لە دڵدایە
پێکەنی وتی نازانی
کە ئەمڕۆ ڕۆژی ئاڵایە
...
عەلی حەمەڕیشید

١٧/١٢/٢٠١٩